

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

**Тарас Батюк
Оксана Медвідь
Руслана Попп**

**ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (до середини XVI ст.)
Методичні поради до семінарських занять**

Дрогобич, 2025

УДК 94(477)".../15"(072)

Б28

*Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 1 від 23 січня 2025 р.)*

Рецензенти: *Біла Світлана Ярославівна*, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Гриценко Галина Зеновійвна, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Відповідальний за випуск –

Ільницький Василь Іванович, доктор історичних наук, завідувач кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Батюк Т.В., Медвідь О.В., Попп Р.П.

Історія України (до сер. XVI ст.) : методичні поради до семінарських занять. Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2025. 62 с.

Навчально-методичний посібник «Історія України (до сер. XVI ст.) Методичні матеріали до семінарських занять» написаний відповідно до програми навчальної дисципліни «Історія України (до сер. XVI ст.)» затвердженої науково-методичною радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. (протокол № 7 від 27.08.2024 р.). У посібнику подаються теми, плани і методичні поради до семінарських занять, рекомендовані джерела інформації.

©Дрогобицький
державний педагогічний університет
імені Івана Франка, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
Тема 1. Епоха первісного суспільства (2 год.).....	5
Тема 2. Ранній залізний вік на території України (2 год.).....	9
Тема 3. Східні слов'яни в додержавний період (2 год.).....	13
Тема 4. Політичний розвиток Київської Русі у ІХ–ХІІІ ст. (6 год.)....	19
Тема 5. Суспільно-політичні відносини та економічний розвиток Русі ІХ–ХІІІ ст. (2 год.).....	32
Тема 6. Зовнішня політика Київської Русі. (2 год.).....	36
Тема 7. Галицькі і Волинські землі в ХІ–ХІІ ст. (2 год.).....	41
Тема 8. Галицько-Волинське князівство (4 год.).....	47
Тема 9. Україна під владою Литви та Польщі (2 год.).....	57

ПЕРЕДМОВА

Курс “Історія України” посідає чільне місце у підготовці студентів-істориків. Окрім фахової спрямованості, опанування курсу відіграє важливу загальноосвітню, світоглядну, патріотичну та комунікативну роль, оскільки знання вітчизняної історії є однією зі складових формування національної культури молоді, без якої неможливе подолання нав’язуваного століттями комплексу меншовартості, неповноцінності й провінційності.

Особливе місце у цьому курсі займає період давньої та середньовічної історії. Українська держава силою свого географічного і геополітичного становища перебувала під перехресними впливами азійсько-кочового, орієнтально-візантійського та європейського світів, по-різному інтегруючи впливи кожного з них. Вивчення історії України саме як важливого компонента загальноєвропейського історичного процесу у її розмаїтих зв’язках із західним та східним світом сприятиме об’єктивному й органічному сприйняттю сучасниками історичного минулого українського народу.

Посібник орієнтований на вивчення історії України в контексті світових та загальноцивілізаційних вимірів. Його мета – розвинути у студентів навички самостійної дослідницької роботи з джерелами, вміння аналізувати наявну в них інформацію і самостійно робити обґрунтовані висновки.

Видання містить плани семінарських занять, методичні поради до них, рекомендовані джерела інформації. Теми семінарських занять охоплюють актуальні проблеми давньої та середньовічної історії України.

Тема 1. Епоха первісного суспільства. (2 год.)

Заняття 1

1. Найдавніше населення на території України. Ранній та пізній палеоліт. Виникнення сучасної людини.
2. Особливості існування людського суспільства в епоху мезоліту.
3. Неолітична революція та її наслідки.
4. Епоха енеоліту. Трипільська культура. Бронзовий вік на території України.

Методичні поради

У **першому питанні** охарактеризуйте процес зародження людського суспільства (антропогенез) та з'ясуйте, де і коли відбувся процес олюднення мавпи. Подайте усталену в науці періодизацію історії розвитку людства на палеоліт, мезоліт, неоліт, мідний і бронзовий віки. Опишіть процес появи первісних людей у Європі взагалі та Україні зокрема. Вкажіть заселені регіони та найважливіші стоянки людей. Охарактеризуйте форми співжиття, матеріальну культуру та побут людей періоду раннього палеоліту. Назвіть основні типи людей цього періоду.

Охарактеризуйте основні зміни в період пізнього палеоліту. Висвітліть процес материкового зледеніння. Проаналізуйте завершення процесів формування людини сучасного типу та первісної громади (так званого антропосоціогенезу). Висвітліть процес виникнення рас – європеїдної, негроїдної та монголоїдної. Назвіть стоянки людей цього періоду й опишіть матеріальну культуру, господарство і побут пізньопалеолітичної людини. Проаналізуйте появу вірувань: магії, фетишизму, анімізму і тотемізму. Охарактеризуйте техніку виготовлення знарядь праці та регіональні відмінності у будівництві жител.

У **другому питанні** опишіть завершення останнього льодовикового періоду та визначте, які зміни відбулися у кліматі, флорі і фауні. Охарактеризуйте мікролітичну та макролітичну техніку обробки каменю. З'ясуйте значення винайдення лука та стріл. Зверніть увагу на приручення тварин.

Назвіть основні стоянки цього періоду й опишіть матеріальну культуру, господарство і побут мезолітичної людини. Опишіть три

господарські системи: північну лісову та південні степову й гірського Криму. Наголосіть, що новацією мезоліту є поява могильників у поховальному обряді. Проаналізуйте зростання рівня раціональних знань первісної людини, поглиблення її інтелектуального потенціалу, формування складних ідеологічних уявлень.

У **третьому питанні** охарактеризуйте кризу мисливського господарства та визначте чинники, що спричинили перехід від привласнювальних до відтворювальних форм ведення господарства. З'ясуйте тривалість у часі і характерні регіональні особливості цього процесу.

Вкажіть стоянки людей цього періоду, розкрийте зміст поняття “археологічна культура”. Зверніть увагу, що через специфіку природно-кліматичних зон та культурних традицій в Україні склалося декілька груп неолітичного населення з різними типами господарської діяльності. Зокрема, у лісостеповій зоні та передгір'ях Карпат в господарській діяльності домінувало мотичне землеробство та м'ясо-молочне скотарство, при збереженні значної ролі мисливського промислу. Це такі культури, як: кереш, мальована та лінійно-стрічкова кераміка. У виробничій діяльності нижньодонського та азовсько-дніпровського населення переважало скотарство, при збереженні певної ролі мисливства. Господарство дніпро-донецького, сурського, буго-дністровського та кримського населення вчені визначають як привласнювальне із зародками раннього землеробства та скотарства. Побут племен ямково-гребінцевої кераміки означається як привласнювальна економіка, що збереглася аж до доби бронзи. Охарактеризуйте детальніше всі ці типи господарської діяльності та вказані археологічні культури.

Опишіть створення нових знарядь праці (мотики і серпа), виникнення нових способів обробки каменю (шліфування, свердління), появу кераміки, прядіння та ткацтва. Проаналізуйте суспільний устрій і духовну культуру, зверніть увагу демографічний вибух і початок переходу від патріархату до матріархату.

У **четвертому питанні** дайте визначення енеоліту й опишіть його характерні риси. Проаналізуйте перший великий суспільний поділ праці, в основі якого лежало відокремлення скотарства від землеробства. Проаналізуйте землеробські (землеробсько-скотарські) племена культури Гумельниця, кулястих амфор, воронкоподібних посудин тощо. Зверніть увагу, що землеробське населення проживало переважно в правобережній лісостеповій частині України, а в Криму і

причорноморських степах жили племена переважно скотарів – носії ямної, середньостогівської та інших археологічних культур.

Зупиніться на детальній характеристиці трипільської культури. Проаналізуйте основні теорії щодо етнічної приналежності трипільців. Вкажіть хронологічний поділ історії трипільців на три етапи: ранній (4000–3600 р. до н.е.), середній (3600–3100 р. до н.е.), пізній (3100–2500 р. до н.е.) та охарактеризуйте їх. Опишіть найвідоміші поселення-протоміста (Володимирівка, Майданецьке, Тальянки, Веселий Кут, Миропілля), висвітліть господарське життя, побут, вірування, культуру та суспільний устрій. З'ясуйте основні версії загибелі трипільської культури.

Дайте характеристику основних рис бронзового віку. Виділіть три умовні періоди: ранній (від 2000 – до 1600 рр. до н.е.), середній (від 1600 – до 1200 рр. до н.е.) і пізній (від 1200 – до 800 рр. до н.е.), означаючи в такий спосіб як зміни в розвитку металургійного виробництва, так і головні історичні процеси епохи. Зверніть увагу, що доба ранньої бронзи в Україні представлена передовсім ямною та катакомбною культурно-історичними спільностями, культурою шнурової кераміки та городоцько-здовбицькою культурою, доба середньої бронзи – культурою багатопружкової кераміки, стжижовською і мар'янівською культурами, культурою Отомань і Хлопціце-Веселе, доба пізньої бронзи – культурою багатопружкової кераміки, зрубною, тшинецькою, комарівською, сосницькою, сабатинівською, білогрудівською та ранньою чорноліською культурами.

Проаналізуйте зміни в господарському житті (імпульс до розвитку скотарства), побуті, культурі. Охарактеризуйте суспільні структури бронзової доби, що склалися з таких елементів: сім'я, громада, патронімія, плем'я, союз племен. Опишіть виникнення великих етнокультурних спільнот.

Рекомендована література

Березанська С.С., Гладилін В.М., Гладких М.І., Котова Н.С., Круц В.О. Давня історія України : у 3 т. / НАН України; Інститут археології / П.П.Толочко (ред. кол.). Київ: Наукова думка, 1997. Т. 1: Первісне суспільство. 558 с.

Бунятян К.П., Мурзін В.Ю., Симоненко О.В. На світанку історії. Україна крізь віки : у 15-ти томах. Київ, 1998. Т.1. 335 с.

Винокур І.С., Телегін Д.Я. Археологія Україн : підруч. для студ. іст. спец. вищ. навч. закл. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 479 с.

Винокур І., Трубчанінов С. Давня і середньовічна історія України : навч. посібник / Міжнародний фонд “Відродження”. Київ : Глобус, 1996. 224 с.

Відейко М.Ю. Шляхами трипільського світу: Трипілля – східний форпост цивілізації Старої Європи. Київ : Наш час, 2008. 296 с.

Грушевський М. Історія України-Руси : в 11-ти т., 12 кн. Київ : Наук. думка, 1991. Т. 1. 648 с.

Давня історія України : навч. посібник : у 2 кн. Київ : Либідь, 1994. Кн. 1. 240 с.

Давня історія України : у трьох томах / ред. кол.: П.П. Толочко (голова) та ін. Т. 1: Первісне суспільство. Київ : Наук. думка, 1997. 558 с.

Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. Київ : Абрис, 1994. 256 с.

Залізник Л. Первісна історія України : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1999. 263 с.

Залізник Л.Л., Моця О.П, Зубар В.М, Бунятян К.П., Отрощенко В.В. Археологія України : курс лекцій : навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / Леонід Львович Залізник (ред.). Київ : Либідь, 2005. 504 с.

Смолій В. А., Степанков В. С. Історія України: Давні часи та середньовіччя. Київ : Освіта, 2001. 270 с.

Ткаченко В.І. Пізній палеоліт Закарпаття: Пам’ятки оріньякської традиції / НАН України ; Інститут археології. Київ : Шлях, 2003. 199 с.

Тема 2. Ранній залізний вік на території України (2 год.)

Заняття 1

1. Характеристика писемних і археологічних джерел скіфської історії. Велика Скіфія у VI–III ст. до н.е.
2. Господарство і побут скіфських племен. Культура, релігійні вірування та міфологія скіфів.
3. Грецькі міста-держави Північного Причорномор'я. Політичний та соціально-економічний розвиток. Побут і культура.

Методичні поради

У першому питанні проаналізуйте повідомлення античних авторів і асирійських клинописів про скіфів та зупиніться на детальній характеристиці четвертої книги “Історій” Геродота “Мельпомена”. Опишіть археологічні пам'ятки скіфської історії (кургани Солоха, Чортомлик, Олександрополь, Куль-Оба, Гайманова Могила, Товста Могила та ін.). Проаналізуйте наведені Геродотом легенди про походження скіфів. З'ясуйте проблему походження та пошуку праатьківщини скіфів в історичній літературі.

Опишіть, за даними Геродота, географічні межі Скіфії, визначте територію розселення кожного зі скіфських племен (царських скіфів, скіфів-кочовиків, калліпідів, алазонів, скіфів-орачів, скіфів-землеробів).

Зупиніться на характеристиці політичної історії Великої Скіфії, опишіть відносини із західними сусідами – фракійцями, македонцями. Висвітліть експансію скіфів на північ, де об'єктом нападів стали лісостепові племена, зокрема й ті, що входили до складу Скіфії, вясніть їхні стосунки зі східними народами – сіндами і меотами.

Опишіть правління царя Атея, його відносини з Філіппом Македонським. З'ясуйте причини занепаду Великої Скіфії.

Охарактеризуйте передумови скіфо-перської війни. Опишіть політику перського царя династії Ахеменідів Дарія I Гістаспа та назвіть привід, який він використав для початку війни проти скіфів. Покажіть на карті шлях персів від Суз до Босфорської протоки та пізніше до Дунаю. Назвіть народи, що входили до складу перського війська, та його чисельність. Визначте племена, які стали на бік

скіфів та з'ясуйте причини, чому більшість сусідів не підтримали скіфів у скрутний час.

Охарактеризуйте початок війни і тактику, застосовану скіфами. Хто такі Іданфірс, Скопасис і Таксакис? Доки дійшло військо Дарія I? Опишіть переговори перського царя зі скіфами та поясніть значення символічних дарів, надісланих Дарію I. Змалюйте приготування до вирішального бою, випадок із зайцем та безславний відступ персів. Проаналізуйте причини поразки Дарія I та значення перемоги для подальшого розвитку великої Скіфії.

У **другому питанні** насамперед наголосіть, що господарське життя різних частин Скіфії (степу і лісостепу) значно відрізнялося. Охарактеризуйте основні галузі господарства скіфів. Висвітліть побут скіфів, змалюйте їхні житла, одяг, посуд, прикраси, з'ясуйте значення війни для скіфського суспільства. Опишіть структуру і озброєння війська, воєнні звичаї. Назвіть найвідоміші скіфські кургани, опишіть поховальні обряди, конструкції гробниць.

Проаналізуйте релігійні вірування та міфологію скіфів, визначте головних богів, опишіть способи поклоніння їм. Характеризуючи скіфську культуру, зверніть увагу, що її своєрідність передовсім зумовлювалася обставиною її формування на основі синтезу кочової культури іранських племен й елементів передньоазіатських, кавказьких, еллінської, фракійської та лісостепових праслов'янських культур. Зокрема, досить помітний відбиток на скіфську культуру наклало їхнє перебування в Передній Азії. Передовсім це стосується впливів із боку тогочасних цивілізаційних центрів – Мідії, Новохетського царства, Ассирії та Урарту. Під час перебування скіфських об'єднань на території Північного Причорномор'я домінували античні впливи. Висвітліть особливості знаменитої скіфської “тріади” – зброї, кінської зброї та звіриного стилю у мистецтві. Опишіть твори мистецтва, знайдені у скіфських гробницях: золотий гребінь з кургану Солоха, срібну чортотлицьку амфору, електричний кубок із Куль-Оби, срібну чашу з Гайманової Могили, золоту пектораль.

У **третьому питанні** передовсім охарактеризуйте стан дослідження античних пам'яток півдня України. Виясніть, у чому приховувалися головні причини еллінської міграції і чому саме землі Північного Причорномор'я стали її об'єктом. Визначте етапи грецької колонізації та основні центри розміщення понтійських полісів.

Проаналізуйте повідомлення античних авторів Арістея Проконесського, Гекатея, Гіппократа, Сіріска, Діодора Сицилійського, Страбона, Клавдія Птолемея, Геродота та ін. Охарактеризуйте сам процес створення міст. Визначте основні форми державно-політичного устрою, вкажіть органи законодавчої, виконавчої та судової влади. Проаналізуйте устрій Боспорського царства. Опишіть етнічний склад та соціальну структуру населення полісів.

Охарактеризуйте господарське життя і економіку грецьких міст-держав. Висвітліть розвиток торгівлі та ремесла (металообробного, залізобробного, косторізного, склоробства, чинбарства, продукування шкіряних виробів, ткацтва, прядіння, плетіння, керамічного виробництва), визначте рівень будівельної справи. Проаналізуйте місце сільського господарства в економіці полісів. Опишіть системи обробітку землі, знаряддя праці, з'ясуйте роль виробництва зерна, тваринництва, садівництва, виноградарства й виноробства. Охарактеризуйте промисли – рибальський, мисливський, соледобувний.

Охарактеризуйте фактори, що створювали передумови для розвитку культури понтійських міст-держав.

Проаналізуйте розвиток освіти, писемності, дайте коротку характеристику відомих вчених регіону. Висвітліть розвиток медичних знань, театру, музики, архітектури та образотворчого мистецтва. Опишіть релігійний світогляд, опертий як на традиції метрополії, так і нові канони, вироблені вже на новому місці проживання. Зверніть увагу на запровадження локальних культів.

Рекомендована література

Джерела

Геродот. Історії в дев'яти книгах / переклад, передмова та примітки А.О. Білецького. – К., 1993. – 576 с.

Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / за заг. ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес. Київ – Чернівці : Книги – XXI, 2008. 1100 с.

Історія України: Документи. Матеріали : посібник / уклад., комент. В.Ю. Короля. Київ : Видавничий центр “Академія”, 2001. 448 с.

Історія України: Джерельний літопис / за ред. В.І.Червінського та М.І.Обушного. Київ : ДП “Дирекція ФВД”, 2008. 800 с.

Хрестоматія з історії Української РСР : посібник для вчителів. Київ : Вища школа, 1959. Т. 1. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. 748 с.

Хрестоматія з історії України : посібник для вчителів / за редакцією В.І. Червінського. Київ : Вежа, 1996. 352 с.

Література

Археологія Української РСР : у 3 т. / АН УРСР ; Інститут археології ; В.Д. Баран (голов. ред.). Київ : Наукова думка, 1971. Т. 2: Скіфо-сарматська та антична археологія. 504 с.

Бессонова С.С., Гаврилюк Н.О., Зубар В.М., Крапивіна В.В., Крижицький С.Д. Давня історія України : у 3 т. / НАН України; Інститут археології ; П.П. Толочко (ред. кол.). Київ : Наукова думка, 1997. Т. 2: Скіфо-антична доба. 494 с.

Борисенко В.Й. Курс української історії: З найдавніших часів до XX століття. 2-е вид. : навч. посібник. Київ : Либідь, 1998. 616 с.

Гавриш П.Я. Племена скіфського часу в лісостепу Дніпровського Лівобережжя (за матеріалами Припсілля) / Інститут археології НАН України ; Полтавський держ. педагогічний ун-т ім. В.Г. Короленка. Полтава : Археологія, 2000. 232 с.

Граков Б.М. Скіфи / АН УРСР ; Інститут археології. Київ : Вид-во АН УРСР, 1947. 95 с.

Грушевський М. Історія України-Руси : в 11-ти т., 12 кн. Київ : Наук. думка, 1991. Т. 1. 648 с.

Давня історія України : навч. посібник : у 2 кн. Київ : Либідь, 1994. Кн. 1. 240 с.

Давня історія України : у трьох томах / ред. кол.: П.П.Толочко (голова) та ін. Київ : Ін-т археології НАН України, 1998. Т. 2: Скіфо-антична доба. 494 с.

Крижицький С.Д., Зубар В.М., Русяєва А.С. Античні держави Північного Причорномор'я. *Україна крізь віки* : у 15-ти томах. Київ : Вид. дім "Альтернативи", 1998. Т. 2. 351 с.

Литвин В.М. Історія України : підручник. Київ : Наукова думка, 2006. 728 с.

Литвин В.М. Історія України : підручник. 3-тє доопрац. та доп. вид. Київ : Наукова думка, 2009. 821 с.

Одрін О. Екологія господарства античних держав Північного Причорномор'я / відп. ред. С.Д. Крижицький ; НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2014. 312 с.

Смолій В.А., Степанков В.С. Історія України: Давні часи та середньовіччя. Київ : Освіта, 2001. 270 с.

Тема 3. Східні слов'яни в додержавний період (2 год.)

Заняття 1

1. Сучасна українська історіографія про етногенез слов'ян. Найдавніші відомості про слов'ян. Венеди та їх територія. Анти та склавини. Велике переселення народів та розселення слов'ян.
2. Формування східнослов'янських племінних союзів. Прадержавні утворення та князівства у східних слов'ян. Кий, Аскольд та Дір.
3. Суспільний лад і соціальні відносини у східних слов'ян. Основні форми господарської діяльності. Релігійні уявлення, звичаї та духовна культура слов'ян.

Методичні поради

У першому питанні насамперед наголосіть, що дослідження проблеми походження народів або етногенезу (гр. “етнос” – народ, “генезис” – походження) передбачає встановлення часу, коли цей народ виділився з-поміж інших як окрема етнічна спільність, а також визначення території, на якій він, власне, з'явився і яка є первісною територією його розселення, або прабатьківщиною. Охарактеризуйте дві основні теорії походження слов'ян – міграційну й автохтонну, назвіть їх прихильників серед вчених.

Зупиніться на висвітленні основних концепцій прабатьківщини слов'ян (дунайської, вісло-одерської, вісло-дніпровської, одеро-дніпровської, середньодніпровсько-західнобузької). З'ясуйте основні гіпотези щодо встановлення часу початку етногенезу слов'ян, а також його періодизацію. Прослідкуйте розвиток слов'янської спільноти починаючи з середини II тисячоліття до н.е. і до початку слов'янського періоду за схемою: племена тшинецько-комарівської культури (XV–XI ст. до н. е.) → племена білогрудівської культури (XI–IX ст. до н. е.) → племена чорноліської культури (X – VIII ст. до н. е.) → племена скіфів-орачів → племена пшеворської культури (II ст. до н. е. – IV ст. н. е.) та зарубинецької культури (III ст. до н. е. – II ст. н. е.) → племена черняхівської культури (II–V ст.) та київської культури (III – перша половина V ст.) → племена празької, колочинської і пенківської культури (V–VII ст.).

Зверніть увагу, що для розуміння проблеми етногенезу слов'янства надзвичайну цінність мають повідомлення готського історика Йордана про те, що слов'янські спільноти, відомі в його час під різними назвами, в давнину об'єднувалися під одним спільним іменем – “венеди”. Наголосіть, що найдавніша в Європі згадка про цей етнонім, котра міститься в листах римського історика Помпонія Мелли (I ст. до н. е.), не збереглась і дійшла до нас через праці також римського історика, географа й природознавця початку I ст. н. е. Плінія Старшого. Проаналізуйте повідомлення античних авторів Помпонія Мелли, Плінія Старшого, Таціта, Клавдія Птоломея.

Зупиніться на характеристиці пшеворської (II ст. до н. е. – IV ст. н. е.) та зарубинецької культур (III ст. до н. е. – II ст. н. е.), носіями яких були племена венедів. Прослідкуйте розвиток зарубинецьких племен, освоєння ними сусідніх земель та напрямки міграцій. Висвітліть п'ять локальних варіантів зарубинецької культури – середньо-дніпровський, поліський, деснянський, верхньодніпровський і південнобузький. Опишіть заняття й побут зарубинців, системи обробітку землі, знаряддя праці.

Проаналізуйте процес виділення із венедської спільноти племен антів та склавинів, опишіть територію їх розселення. З'ясуйте етимологію цих термінів. Назвіть археологічні культури, носіями яких були анти і склавини. Висвітліть господарське життя, побут цих племен, охарактеризуйте їхні відносини з готами, гунами, аварами, Візантійською імперією. Охарактеризуйте велике переселення народів та розселення слов'ян.

Проаналізуйте повідомлення Йордана, Прокопія з Кесарії, Маврикія Стратега, Феофілакта Сімокатти, Іоана Ефеського про слов'ян, назвіть їхні твори. У яких напрямках відбувалися міграції слов'ян? З якими народами і державами вели боротьбу слов'яни у VI–VII ст.? Як характеризують суспільний устрій слов'ян візантійські автори? Як вони описують побутову культуру слов'ян? Чи були візантійські автори об'єктивними, описуючи слов'ян? Використовуючи уривки з джерел опишіть військову справу антів.

У **другому питанні** визначте фактори, що спричинили активність слов'ян на Європейському континенті та на кордонах Візантійської імперії у VI–VIII ст.

Опишіть природні межі заселених слов'янами земель. Охарактеризуйте повідомлення “Великопольської хроніки” про

походження слов'ян та “Повісті минулих літ” про розселення східнослов'янських союзів племен.

Проаналізуйте повідомлення про 14 союзів “Повісті минулих літ” племен, що мали такі назви: поляни, древляни, уличі, тиверці, бужани, волиняни, хорвати, сіверяни, полочани, дреговичі, в'ятичі, радимичі, кривичі, ільменські словени. Зверніть увагу, що деякі з цих об'єднань згадуються і в інших пам'ятках. Візантійський хроніст Феофан називає плем'я сіверян, що жило наприкінці VII ст. поблизу Дунаю. Географ Баварський знав племена бужан, сіверян, уличів. Константин Багрянородний у творі “Про управління державою” згадує слов'янські племена кривичів, дреговичів, сіверян, древлян, уличів і кілька племен, невідомих за літописами. Аль-Масуді говорить про волинян і дулібів. Охарактеризуйте їхню територію розселення, звичаї, побут, з'ясуйте етимологію назв, порівняйте рівні суспільного розвитку. Наголосіть, що археологічні пам'ятки східних слов'ян утворює низка локальних груп, кожна з яких має певні культурні особливості. У зв'язку з цим дослідниками визначено кілька територіальних варіантів східнослов'янської культури: для VI–VII ст. – празький (або корчацький), пеньківський, колочинський; для VIII–IX ст. – тип Луки Райковецької, роменський.

Проаналізуйте повідомлення арабських авторів Ібн Русте, Ібн Хаукаля, Ібн Фадлана, Гардізі, Ібн Хордадбега, ал-Джайхані, ал-Мукаддасі, ал-Марвазі, ал-Масуді про життя слов'ян, державу “Валінана” та про три політичні центри, які існували в Східній Європі напередодні утворення Київської держави: Куявію, Славію і Арсанію, або Артанію. Визначте їх місце локалізації. Охарактеризуйте повідомлення “Повісті минулих літ” про племінні княжіння у східних слов'ян

Проаналізуйте повідомлення джерел та дослідження вчених про князя Кия. Ким, на вашу думку, він був: перевізником, князем чи вигаданою особою? Як було засноване місто Київ і які ще назви цього міста зустрічаються в джерелах? Відповідь обґрунтуйте.

Охарактеризуйте повідомлення джерел та дослідження істориків про князів Діра й Аскольда. Проаналізуйте основні гіпотези щодо походження київських князів в історичній літературі. Наведіть аргументи на підтвердження або спростування названих гіпотез.

У третьому питанні **питання** висвітліть поняття чіфдому. Проаналізуйте суспільний лад і соціальні відносини у східних слов'ян.

Охарактеризуйте роль землеробства у господарській діяльності слов'ян. Визначте основні системи обробітку землі. Назвіть території де переважало підсічне та перелогове землеробство. З'ясуйте причини, що зумовили перехід від екстенсивних до інтенсивних форм землекористування, зменшення часу перебування ділянок землі під перелогом та поступового утвердження двопільної системи рільництва. Які землеробські знаряддя праці на рубежі нашої ери використовували слов'яни? Які зрушення в агротехнічному арсеналі давніх слов'ян спостерігаються другій чверті I тис. н.е.?

Визначте роль тваринництва в господарському житті слов'ян, охарактеризуйте його стійлово-вигінний тип. Виясніть значення промислів, пов'язаних зі збиральництвом, рибальством та полюванням. Проаналізуйте розвиток ремесла, визначте значення у діяльності слов'янських племен виробництва та обробки заліза. Охарактеризуйте сиродутний спосіб вироблення заліза. Висвітліть розвиток металообробки, зокрема ковальства, удосконалення прийомів ювелірної майстерності. Окресліть значення інших ремесел.

Проаналізуйте релігійні уявлення, звичаї та духовну культуру слов'ян.

Рекомендована література

Джерела

Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / за заг. ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес. Київ – Чернівці : Книги – XXI, 2008. 1100 с.

Літопис руський / пер. з давньорус. Л.Є.Махновця. Київ : Дніпро, 1989. XVI+591 с.

Література

Александрович В., Артамонов В., Баран О., Блануца А., Болгов М. Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.) / НАН України ; Інститут історії України / Валерій Смолій (відп. ред.). Київ, 2002. 715 с.

Асеев Ю.С., Баран В.Д., Баранов І.А., Белозор В.П., Бессонова С.С. Історія української культури : у 5 т. / НАН України ; П.П. Патон (голов. ред.). Київ : Наукова думка, 2001. Т. 1: Історія культури давнього населення України. Київ : Наукова думка, 2001. 1134 с.

Археологія давніх слов'ян : дослідження і матеріали / Інститут археології НАН України / Д.Н. Козак (відп. ред.). Київ, 2004. 336 с.

Баран В.Д. Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу. Київ : Атлант ЮЕМСі, 2007. 64 с.

Баран В.Д. Україна крізь віки: В 15 т. / НАН України; Інститут археології / В.А. Смолій (ред.) – Т. 3: Давні слов'яни. Київ: Альтернативи, 1998. 335 с.

Брицун-Ходак М.І. Літописна земля древлян: Археологія. Історія. Етнографія / Коростенське краєзнавче товариство "Радогоща". Коростень, 2002. 362 с.

Борисенко В.Й. Курс української історії: З найдавніших часів до ХХ століття. 2-е вид. : навч. посібник. Київ : Либідь, 1998. 616 с.

Вознесенська Г.О., Недопако Д.П., Паньков С.В. Чорна металургія та металообробка населення східноєвропейського лісостепу за доби ранніх слов'ян і Київської Русі (друга половина I тис. – перша чверть II тис.) / НАН України ; Інститут археології. Київ, 1996. 188 с.

Голіченко Т.С. Слов'янська міфологія та антична культура / НАН України ; Інститут філософії. Київ : Наук. думка, 1994. 92 с.

Горбаненко С.А. Землеробство і тваринництво слов'ян Лівобережжя Дніпра другої половини I тис. н. е. / НАН України ; Інститут археології. Київ, 2007. 196 с.

Грушевський М. Історія України-Руси : в 11-ти т., 12 кн. Київ : Наук. думка, 1991. Т. 1. 648 с.

Давня історія України : в трьох томах / ред. кол.: П.П.Толочко (голова) та ін. Київ : Ін-т археології НАН України, 2000. Т. 3: Слов'яно-Руська доба. 695 с.

Давня історія України : навч. посібник : у 2 кн. Київ : Либідь, 1995. Кн. 2. 224 с.

Козак Д.Н. Венеди : монографія / НАН України ; Інститут археології. Київ, 2008. 470 с.

Котляр М.Ф. Історія суспільного життя Русі : нариси / НАН України ; Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2016. 288 с.

Литвин В.М. Історія України : підручник. Київ : Наукова думка, 2006. 728 с.

Литвин В.М. Історія України : підручник. 3-тє доопрац. та доп. вид. Київ : Наукова думка, 2009. – 821 с.

Петров В.П. Етногенез слов'ян. Джерела, етапи розвитку і проблематика / АН УРСР ; Інститут археології. Київ : Наукова думка, 1972. 215 с.

Приходнюк О.М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н.е.) / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича ; Буковинський центр археологічних досліджень. Київ; Чернівці : Прут, 2001. – 285 с.

Русанівський В.М., Лукінова Т.Б., Гриценко П.Ю., Петренко І.М., Барболова З. Комплексне дослідження духовної культури слов'ян / НАН

України ; Український комітет славістів / І.М. Юдкін (відп. ред.), В.О. Захаржевська (упоряд.). Київ, 2004. 168 с.

Слов'янський світ: ілюстрований словник-довідник міфологічних уявлень, вірувань, обрядів, легенд та їхніх відлунь у фольклорі і пізніших звичаях українців, братів-слов'ян та інших народів / Олексій Анатолійович Кононенко (упоряд.). Київ : Асоціація ділового співробітництва "Український міжнародний культурний центр", 2008. 784 с.

Смолій В.А., Степанков В.С. Історія України: Давні часи та середньовіччя. Київ : Освіта, 2001. 270 с.

Толочко П.П., Козак Д.Н., Моця О.П., Мурзін В.Ю., Отрощенко В.В. Етнічна історія давньої України / НАН України ; Інститут археології. Київ, 2000. 276 с.

Тема 4. Політичний розвиток Київської Русі у IX–XIII ст. (6 год)

Заняття 1

1. Розвиток історичних знань про Київську Русь у XIX–XXI ст. Основні джерела з історії Русі. “Повість минулих літ” як історичне джерело.
2. Зарубіжні джерела про русів і Руську землю у IX ст. “Повість минулих літ” про початкову історію Русі і перших руських правителів.
3. Олег Віщий та Ігор Старий у “Повісті минулих літ” та у зарубіжних джерелах.
4. Внутрішня і зовнішня політика княгині Ольги.

Методичні поради

У першому питанні охарактеризуйте праці істориків кінця XVIII – першої половини XIX ст. – В. Татищева, М. Карамзіна, Д. Бантиша-Каменського, М. Погодіна, М. Максимовича. Зверніть увагу, що першими історію Русі почали досліджувати російські вчені, які сформулювали власні схеми її розвитку, а українській науці фактично довелося відвойовувати позиції. Висвітліть аргументи М. Максимовича проти теорії М. Погодіна про великоруську етнічну основу Русі.

Проаналізуйте розвиток історичних знань про Київську Русь у другій половині XIX. Висвітліть теорію федеративного устрою Русі М.І. Костомарова. З’ясуйте внесок В.Й. Ключевського та В.Б. Антоновича у дослідження проблеми. Окремо зупиніться на характеристиці праць М.С. Грушевського та проаналізуйте його схему розвитку Русі.

Охарактеризуйте праці радянських істориків (Б. Грекова, М. Тихомирова, Б. Рибаківа, М. Котляра, П. Толочка, І. Фроянова, В. Пашуто,). Відзначте фундаментальні дослідження археологів. Зупиніться на висвітленні праць М. Браїчевського.

Проаналізуйте досягнення сучасної української історіографії. Опишіть доробок найавторитетнішого сучасного дослідника проблеми П.П. Толочка. Охарактеризуйте генеалогічні дослідження

львівського історика Л.В. Войтовича. З'ясуйте внесок М.Ф. Котляра, В.М. Рички, О.П.Голочка.

Зверніть увагу на дослідження проблеми Русі в історіографії країн Західної Європи, США, Канади (роботи О. Прицака, Я. Пеленського, А. Поппе, Е. Доннерта, В. Водова, Ж. Бланкова, Л. Мюллера, Д. Оболенського, А. Стендер-Петерсена, Ф. Дворніка, Х. Арбмана).

Охарактеризуйте літописи як основне джерело дослідження історії Русі. З'ясуйте внесок в їх історіографічне опрацювання і публікації М. Костомарова, О. Шахматова, А. Насонова, М. Присьолкова, М. Грушевського та інших. Зверніть увагу, що до наших днів літописи дійшли не в своєму первісному вигляді, а в пізніх списках, що датуються або кінцем XIV або, переважно, XV–XVII ст. Проаналізуйте три групи літописів: Іпатіївську, до якої, крім власне Іпатіївського (поч. XV ст.) списку, належать списки Хлебніковський Єрмолаєвський та Погодінський; Лаврентіївсько-Троїцьку зі списками Лаврентіївським Радзивіллівським і Московсько-Академічним та Троїцьким (XIV–XV ст.); списки Новгородського першого літопису. Проаналізуйте схему раннього руського літописання О. Шахматова.

У **другому питанні** охарактеризуйте найдавнішу датовану згадку про русь 839 р. що міститься у так званих Бертинських анналах – франкській хроніці IX ст. Проаналізуйте повідомлення про напад русі на Константинополь 860 р., який залишив сучасник і свідок подій – константинопольський патріарх Фотій (у двох проповідях з приводу нападу та в “Окружному посланні” 867 р.). Зауважте, що це той самий похід, що його літописець датує 866 р. і приписує Аскольду та Діру.

Висвітліть згадки в “Житті Георгія Амастридського” про напад русі на Амастриду. Проаналізуйте також “Житіє Стефана Сурозького”, де повідомляється про напад руського князя Бравліна з Неополіса на кримські володіння Імперії на початку IX ст.

Опишіть образ русі, зафіксований у східних джерелах. Проаналізуйте повідомлення Ібн Русте, котрий стверджував, що руси живуть на острові, оточеному водою і править ними цар, що носить титул “хакан”. Охарактеризуйте праці представників так званої “класичної школи географів” X ст. (ал-Балхі, ал-Істахрі та Ібн Хаукаля) та географа XII ст. ал-Ідрісі. Проаналізуйте їхнє повідомлення про те, що існує три групи русів. Цар першої мешкає в

місті Кукийана, друга іменується ас-Славийа, і її цар мешкає в місті Слав, нарешті, третя група – ал-Арсанийа живе довкола міста Арс, розташованого між двома першими. Спробуйте локалізувати ці групи та висвітліть основні версії з цієї проблеми в історіографії

Опишіть відомості про торгівлю русів із країнами Сходу, що сповіщає географ IX ст. Ібн Хордадбех. Наголосіть, що найдетальніший звіт про русів подав Ібн Фадлан, єдиний з-поміж східних авторів, хто писав, користуючись не книжною традицією, а власними подорожніми враженнями. Він у 922 р. здійснив подорож на Волгу і в землях болгар мав можливість спостерігати один із торговельних караванів русів.

Зверніть увагу, що фантастичні чи екзотичні відомості про далекі й малореальні країни “півночі” є невід’ємною частиною арабських і взагалі східних географічних праць, з огляду на це користуватися повідомленнями східних авторів варто досить обережно.

Проаналізуйте повідомлення недатованої частини “Повісті минулих літ” про початкову історію Русі. Зверніть увагу на географію Східної Європи, яку літописець описував орієнтуючись за найбільшими річками. Чому, на вашу думку, він особливо виокремлював Дніпро? Що він назвав “шляхом із Варяг у Греки”? Проаналізуйте також апокрифічний переказ про подорож св. Апостола Андрія.

Висвітліть дані про розселення східнослов’янських племен. Охарактеризуйте їхню територію розселення, звичаї, побут, з’ясуйте етимологію назв, порівняйте рівні суспільного розвитку.

Охарактеризуйте повідомлення “Повісті минулих літ” про племінні княжіння у східних слов’ян. Опишіть найбільше державне об’єднання, яке Нестор називає Руською. Проаналізуйте повідомлення про князя Кия. Ким, на вашу думку, він був: перевізником, князем чи вигаданою особою? Як було засноване місто Київ і які ще назви цього міста трапляються у джерелах? Відповідь обґрунтуйте.

Проаналізуйте повідомлення датованої частини “Повісті минулих літ” до 882 р. Охарактеризуйте, кого з руських правителів IX ст. згадує це джерело, як пояснює літописець появу назви “Русь”, походження і початок діяльності в Києві Аскольда і Діра. Зіставте інформацію джерела з її інтерпретаціями в сучасній історичній літературі. Яка версія походження перших київських князів є, на ваш

погляд, більш переконливою: а) перші київські князі – нащадки легендарного Кия; б) перші київські князі – нормани за походженням.

У **третьому питанні** проаналізуйте повідомлення “Повісті минулих літ” про київських князів Олега та Ігоря. Висвітліть прийняту в науці схему розвитку літописання, розроблену О. Шахматовим, згідно з якою “Повість минулих літ” ґрунтувалася на літописі 90-х рр. XI ст., що його дослідник умовно назвав Начальним зводом. Поясніть як, на думку О. Шахматова, було розставлене датування подій X ст. у “Повісті минулих літ” та як з’явився текст, відмінний від Начального та Найдавнішого зводів.

Охарактеризуйте комплекс джерел, що містять повідомлення про діяльність князів Олега та Ігоря. Опишіть Кембриджський документ (його ще називають документом Шехтера або листом Хасдая), який є частиною єврейсько-хозарського листування. Проаналізуйте його відомості про те, що через ворожнечу між хозарським царем Йосифом та візантійським імператором Романом останній надіслав численні дари “царю Русі”, якого документ іменує Хлгу, і підбурив того до нападу на Хозарію. Як ви вважаєте, чи можна ототожнити Хлгу з Олегом? Висвітліть думки істориків щодо Кембриджського документа та висловіть свою позицію.

Проаналізуйте повідомлення ал-Мас’уді про похід русів у 300 рік хіджри (912 р.) до Каспійського моря та їхню загибель. Що дозволяє зближувати опис походу на Каспій ал-Мас’уді з оповіддю Кембриджського документа? Чи можна пов’язувати ці два повідомлення з діяльністю князя Олега?

Висвітліть візантійські джерела, які повідомляють про діяльність князя Ігоря. Охарактеризуйте Продовжувач “Хроніки” Феофана, який повідомляє про похід 941 р. і вказує, що руси в середині липня прибули на 10 тисячах суден, їх зустрів візантійський флот, що застосував “грецький вогонь”, знищивши більшість Ігорових кораблів, решта ж відійшла в напрямку Малоазійського узбережжя. Лише у вересні русів вдалося витіснити з Малої Азії, а згодом їх було розбито і у повторній морській битві. Зверніть увагу, що похід 941 р. згадано й у “Житті Василя Нового”, що приписується перу Константина Багрянородного. Зазначте, що про другий похід Ігоря 944 р. візантійські джерела не знають. Прочитуйте також “Історію” Льва Діакона, у якій теж є згадка про похід 941 р. та викладені подробиці смерті князя.

Зверніть також увагу на повідомлення східних авторів про похід русів у 332 році хіджри (943/44 г.) на місто Берда’а на березі річки

Кури у вірмено-грузинському пограниччі та розгром гарнізону правителя області Марзбана (про це пишуть у своїх творах арабський історик X ст. Ібн Міскавейх, вірменський історик X ст. Мовсес (Мойсей) Каганкатваці, арабський історик XIII ст. Ібн ал-Асір, сирійський історик XIII ст. Бар Гебрей та інші).

У четвертому питанні охарактеризуйте основні версії походження Ольги в історичній літературі (псковську, болгарську, київську та галицьку). Проаналізуйте потрібну помсту княгині древлянам.

Охарактеризуйте повідомлення літопису про реформи княгині Ольги. З'ясуйте значення термінів “погости”, “становища”, “уроки”, “оброки”, “ловища”, “перевісища”. Проаналізуйте думку О Толочка про те, що “погости” було встановлено Ольгою лише на півночі, в Новгороді, аналогічні пункти на півдні, в Древлянській землі, називались “становищами”.

Проаналізуйте подорож Ольги до Константинополя. Охарактеризуйте комплекс джерел, що дають нам відомості про цю подію (давньоруські – “Повість минулих літ”, “Пам’ять і похвала Володимирі” Іакова Мніха; західноєвропейські – продовжувач “Хроніки Регіона Прюмського”; візантійські – “Про церемонії візантійського двору” Костянтина Багрянородного, “Огляд історії” Іоанна Скілиці та повідомлення Іоанна Зонари). Зверніть увагу на дві можливі дати поїздки княгині – 957 та 946 рр., обґрунтуйте їх та наголосіть, що в науковій літературі висловлено вагомі аргументи на користь кожної з них і навіть припускається, що Ольга могла відвідати Царгород двічі. Проаналізуйте думку, що княгиня відвідала Константинополь вже будучи християнкою і метою її візиту було укладення договору, аналогічного угодам 911 і 944 рр. Дайте також оцінку місії єпископа Адальберта на Русі, повідомлення про яку містяться у продовжувачі “Хроніки” Регіона Прюмського, “Хільдесхаймських анналах” та інших західних джерелах.

Заняття 2

1. Святослав Хоробрий у “Повісті минулих літ” та у зарубіжних джерелах.
2. Реформаторська діяльність Володимира Великого.
3. Правління Ярослава Мудрого.

Методичні поради

У першому питанні проаналізуйте відомості “Повісті минулих літ” про Святослава. Висвітліть дискусію в історіографії щодо дати народження князя та його приходу до влади. З’ясуйте, для чого літописцеві знадобилося применшувати вік Святослава.

Опишіть східний похід 964–966 рр., підкорення в’ятичів, розгром Хозарського каганату, війни з ясами та касогами. Змалюйте перший болгарський похід 968 р., завоювання вісімдесяти міст, напад печенігів на Київ та повернення князя додому. Зверніть увагу на подробиці визволення Києва, смерть Ольги та розподіл земель між синами Святослава. Зупиніться на характеристиці другого болгарського походу 969–971 рр. Висвітліть взяття Переяславця, похід на Константинополь, битву під Доростолом. Детально проаналізуйте русько-візантійський договір 971 р. та порівняйте його з аналогічними договорами 911 та 944 рр. Охарактеризуйте загибель Святослава, проаналізуйте його характеристику в історичній літературі та дайте власну оцінку. Виокреміть з літопису вислови щодо діяльності князя, які стали загальновідомими.

Проаналізуйте твори візантійських авторів Льва Діакона та Іоанна Скілиці. Подайте короткі біографічні дані про авторів та зупиніться на порівняльній характеристиці їх повідомлень про болгарські походи князя Святослава. Аналізуючи працю Льва Діакона “Історія” висвітліть наміри імператора Никифора Фоки залучити русів до війни з Болгарією (кн. IV, 4,5), з’ясуйте завдання посольства Калокіра (кн. IV, 6; кн. V, 1), опишіть початок Болгарського походу Святослава (кн. V, 2,3,4), охарактеризуйте двірцевий переворот у Константинополі та зміни у русько-візантійських відносинах при новому імператорі Іоанні Цімісхії (кн. V, 7,8,9; кн. VI, 8,10). Висвітліть також початок русько-візантійської війни, похід Варди Скліра, (кн. VI, 11,12,13; кн. VII, 9), похід Іоанна Цімісхія на столицю Болгарії Преславу (кн. VIII, 1,2,4,5,6,7), зупиніться на характеристиці вирішальної битви під Доростолом (кн. VIII, 8,9,10; кн. IX, 1,2,5,6,7,8,9,10), проаналізуйте переговори про мир (кн. IX, 10,11) та закінчення війни (кн. IX, 12). Зверніть увагу на знаменитий опис зовнішності Святослава (кн. IX, 11).

Проаналізуйте твір Іоанна Скілиці “Огляд історії”. Зверніть увагу що автор, на відміну від Льва Діакона, не був сучасником Святослава і жив у другій половині XI–XII ст. Наголосіть на розбіжностях у

повідомленнях Скільци та Діакона стосовно чисельності військ, наявності у русів кінноти та ін. Детально опишіть битву під Аркадіополем, де Святослав зазнав першої у житті поразки, охарактеризуйте битви під Преславою та Доростолом. Виокреміть у творах обидвох авторів відомості про звичаї та вірування русів.

Охарактеризуйте повідомлення арабських авторів X–XIII ст. про падіння Хозарії під ударами русів. Проаналізуйте інформацію з “Книги шляхів і країн” Ібн Хаукаля, який був сучасником подій і особисто зустрічався з хозарськими біженцями. Виокреміть дані про завоювання Булгара та Буртаса, які доповнюють скупі відомості про східний похід Святослава, висвітліть дискусію в історіографії навколо дати походу русів на Хозарію, яку наводить Ібн Хаукаль – 968–969 рр. Зверніть увагу також на відомості ал-Мукаддасі (про участь у розгромі хозар не тільки русів, але й Хорезму), Ібн Міскавейха та Ібн ал-Асіра (про напад на хозарів в 965 р. племені турок, внаслідок чого вони звернулись за допомогою в Хорезм і прийняли іслам).

У **другому питанні** охарактеризуйте повідомлення руських джерел – “Повісті минулих літ” різних редакцій, “Життя Володимира” та “Пам’яті і похвали Володимиру” Іакова Мніха – про діяльність Володимира Великого. Розповідь розпочніть із опису становища після смерті Святослава Ігоревича, змалюйте правління Ярополка, зупиніться на детальному аналізі “усобиці Святославичів” та з’ясуйте, хто такі Свенельд, Лют і Блуд.

Висвітліть проблему датування початку правління Володимира в історіографії (978 та 980 р.). Охарактеризуйте зовнішню політику князя, опишіть приєднання до Русі Червенських міст (981) повернення до залежності в’ятичів (981–982), завоювання землі ятвягів (983), підкорення радимичів (984), похід на волзьких болгар (985). Проаналізуйте процес завершення об’єднання всіх східнослов’янських земель у складі Русі, вкажіть кордони держави.

Охарактеризуйте внутрішню політику Володимира Великого. Розкрийте суть його реформ: військової, судової, адміністративної та релігійної. Зверніть увагу, що релігійна реформа проходила у два етапи: запровадження шестибожжя (980) та хрещення Русі (988). Висвітліть також печенізьку проблему та дискусію в історіографії навколо будівництва “змієвих валів”.

Проаналізуйте повідомлення західних джерел про князя Володимира. Охарактеризуйте повідомлення місійного архієпископа

Бруно Кверфуртського який особисто бачився з князем і залишив цінні дані про відносини Русі з печенігами (у посланні до короля Генріха II) та опишіть відомості “Хроніки” Тітмара Марзбургського про Володимира (гл. 72–74). Зверніть особливу увагу на унікальні свідчення Тітмара про одруження одного з синів князя – Святополка – на дочці польського короля Болеслава.

Проаналізуйте дані візантійських авторів (Льва Диякона – про взяття Корсуня; Михайла Пселла, Скілиці та Кедрина – про одруження Володимира з Анною і участь руського загону в придушенні повстання Фоки). Зверніть увагу, що візантійські автори цілковито замовчують факт хрещення Володимира, оскільки в картині світу візантійської історіографії Русь кінця X ст. вже значилася у числі християнських країн, оскільки вважалося, що хрещення 860 р., одного разу здійснене, залишалося в силі.

Охарактеризуйте також свідчення східних джерел – дані арабського автора поч. XI ст. Ях’ї ібн Саїда Антіохійського про одруження Володимира і придушення повстання Фоки та повідомлення вірменського історика Асохіка (Таронаці) про шість тисяч руських воїнів, що воювали на боці візантійського імператора у Вірменії проти Варди Фоки.

У третьому питанні охарактеризуйте повідомлення руських джерел про діяльність Ярослава Мудрого. Розповідь розпочніть із опису становища після смерті Володимира Великого, зупиніться на детальному аналізі “усобиці Володимировичів”. Висвітліть утвердження в Києві у 1015 р. Святополка та убивство ним Бориса, Гліба і Святослава. опишіть битву під Любечем 1015 р., князювання Ярослава (1015–1018), змалюйте битви на р. Буг 1018 р., на р. Альті 1019 р., битву під Лиственом 1024 р. Проаналізуйте Городецьку угоду 1026 р.

Проаналізуйте зовнішню політику Ярослава Мудрого. Висвітліть відвоювання у Польщі Червенських міст (1031), розгром печенігів під Києвом (1036), перемогу над племенем ятвягів (1038), останній похід Русі на Візантію (1043), мирний договір з Візантією (1052). Розкрийте суть “шлюбної” дипломатії. Наголосіть, що князь більше уваги приділяв розбудові та укріпленню держави а не зовнішнім завоюванням.

Охарактеризуйте внутрішню політику князя. Висвітліть запровадження “Руської Правди”, утвердження християнства, розвиток культури, будівництво фортець, міст, соборів і монастирів.

Вкажіть, яке значення мало призначення у 1051 р. київським митрополитом русина Іларіона. Розкажіть про сім'ю Ярослава Мудрого, з'ясуйте чому його називали “тестем Європи”, розкрийте суть “горизонтального” принципу успадкування влади.

Проаналізуйте дані західних джерел (“Хроніки” Тітмара Мерзебурзького, “Хроніки” Адама Бременського, “Хроніки Галла Аноніма”). Висвітліть повідомлення Тітмара Мерзебурзького про “усобицю Володимировичів” 1015–1018 рр., зверніть увагу на цінне повідомлення про союз Ярослава з німецьким королем Генріхом II у 1016–1017 рр., що був спрямований проти союзу Святополка та польського короля Болеслава Хороброго. Зверніть увагу також на повідомлення візантійських авторів Михайла Пселла, Скіліци, Михайла Атталіата про похід на Візантію 1043 р., розкрийте значення скандинавських саг для вивчення діяльності Ярослава Мудрого.

Заняття 3

1. Київська держава у 1054–1113 рр. Тріумвірат Ярославичів. Любецький з'їзд князів.
2. Володимир Мономах та Мстислав Великий.
3. Утвердження політичної роздрібненості Русі. Удільні князівства Середнього Подніпров'я у XII–XIII ст.: Київське, Переяславське, Чернігово-Сіверське.

Методичні поради

У першому питанні охарактеризуйте повідомлення “Повісті минулих літ” про цей період. Розповідь розпочніть із аналізу заповіту Ярослава Мудрого та утвердження на Русі “тріумвірату Ярославичів” (1054–1073) Вкажіть на дві нові для Русі проблеми, що виникли у цей час: сепаратизм удільних князівств та напади половців. Проаналізуйте битву на Немизі 1067 р., поразку Ярославичів від половців в битві на р. Альті у 1068 р. та Київське повстання 1068 р. Опишіть князювання Всеслава Брячиславовича (1068–1069) та повернення Ізяслава.

Охарактеризуйте Вишгородську нараду 1072 р. з приводу канонізації Бориса та Гліба. Як ви ставитесь до гіпотези в

історіографії що, можливо, саме тоді і була складена Правда Ярославичів – друга частина Короткої Руської Правди? З'ясуйте причини конфлікту між братами у 1073 р., внаслідок якого Святослав і Всеволод позбавили влади Ізяслава і великим князем став Святослав (1073–1076). Зверніть увагу, що після його смерті на короткий час у Києві сів Всеволод (1077), проте він помирився з братом і уступив йому престол. У часи свого третього правління Ізяслав (1077–1078) починає мстити нащадкам Святослава за своє вигнання, але загинув у 1078 р. в битві на Нежatinій ниві біля Ніжина від рук Олега Святославовича.

Проаналізуйте правління останнього Ярославича – Всеволода (1078–1093). Дайте оцінку перестановки князів на столах та продовження політики ізгойства щодо Святославичів, Ігоревичів і В'ячеславичів.

Висвітліть внутрішню та зовнішню політику князя Святополка Ізяславича (1093–1113). Детально проаналізуйте хід роботи Любецького з'їзду князів та затвердження “вотчинного” принципу успадкування земель, який фактично узаконив дроблення Русі на удільні князівства. Дайте оцінку правління Святополка.

У **другому питанні** насамперед охарактеризуйте комплекс джерел, що висвітлюють діяльність Володимира Всеволодовича (“Повість минулих літ”, “Устав”, “Повчання дітям”). Змалюйте біографію князя та висвітліть відомості про 16 років його діяльності (1078–1094) на Чернігівському столі та 20 років (1094–1113) на переяславському. Зверніть особливу увагу на успішні походи проти половців.

Зупиніться на з'ясуванні проблеми захоплення Володимиром Всеволодовичем Київського столу. Наголосіть, що це було прямим порушенням постанов Любецького снему (ініціатором яких був сам Мономах), за якими Київ належав Ізяславичам і після смерті Святополка Ізяславича мав перейти до його сина Ярослава Святополчича. Проаналізуйте, як літописець, прихильний до Володимира Мономаха, обґрунтував легітимність його приходу до влади. Висвітліть відносини князя з Святополчичами, охарактеризуйте загадкову смерть Ярослава Святополчича (1123) та його братів Брячислава і Ізяслава.

Вкажіть успіхи зовнішньої політики Русі за Мономаха першої чверті XII ст., яку, на відміну від останнього десятиліття XI ст., можна кваліфікувати як наступальну (щодо русько-половецьких

відносин). Проаналізуйте внутрішню політику князя. Прослідкуйте перестановку князів на столах та заходи з відновлення єдності Русі. Зверніть увагу на літературний хист князя.

Висвітліть внутрішню і зовнішню політику Мстислава Володимировича та з'ясуйте, за що його називали Великим. Наголосіть, що його сім'я посідала ключові столи: син Всеволод сидів у Новгороді, Ростислав – у Смоленську, Мстиславові брати займали Переяславль, Туров, Волинь і Ростов. За межами залишалися тільки Чернігівська земля, Полоцьк і дрібні волості майбутньої Галицької землі. Зверніть увагу, що Мстислав був останнім одноосібним правителем, і після його смерті Русь вступила у період феодальної роздрібненості.

У **третьому питанні** охарактеризуйте причини дроблення Русі. Висвітліть основні положення у вітчизняній історіографії щодо суті роздрібненості.

Проаналізуйте наслідки роздрібненості. Зверніть увагу, що, на думку дослідників, політичні організації, які склалися на теренах Русі напередодні монгольського вторгнення, типологічно можна поділити на три групи: ранньофеодальна монархія (Київське та Галицько-Волинське князівства), феодальна республіка (Новгородська та Псковська землі), деспотична монархія (князівства Північно-Східної Русі).

Охарактеризуйте територіальні межі та основні міста Київського князівства, висвітліть особливості економічного розвитку. З'ясуйте місце Києва й Київської землі в системі розрізнених князівств та вкажіть, чому Київ не перетворився на спадкову вотчину одного роду, а за нього постійно йшла боротьба.

Висвітліть політичну історію Київської землі у XII–XIII ст. Охарактеризуйте правління Ярополка Володимировича (1132–1139), утвердження в Києві чернігівського князя Всеволода Ольговича (1139–1146), войовничу політику Ізяслава Мстиславича (1146–1154), діяльність та загадкову смерть Юрія Долгорукого (1155–1157), князювання в Києві смоленського князя Ростислава Мстиславича (1159–1167). Зупиніться на характеристиці в історіографії проблеми руйнування Києва Андрієм Боголюбським у 1169 р. Висвітліть поразку прибічників Юрія Долгорукого у Києві та відновлення корпоративної форми управління. Проаналізуйте суперництво за столицю між найвпливовішими родинами Ростиславичів і Ольговичів та правління в Києві двох князів – Святослава Всеволодовича (1180–1194) і Рюрика Ростиславича (1180–1202). Розповідь доведіть до 1240 р.

Охарактеризуйте територіальні межі та основні міста Чернігівського та Переяславського князівств, висвітліть особливості їх економічного розвитку. Розкрийте основні етапи їх політичної історії. Зверніть увагу на невдалий похід Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославича на половців у 1185 р.

Рекомендована література

Джерела

Давня українська література: хрестоматія / упоряд., передм. та ком. М.М. Сулими, худож. оф. В.В.Чуприніна, ред. С.С. Литвин. 3-тє вид., перероб.і доп. Київ : Освіта, 1994. 672 с.

Золоте слово : хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX–XV століть. Кн. 1: Література раннього середньовіччя (до 988 року); Література високого середньовіччя (988 – 1240) / за ред. В. Яременка ; упорядн.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Вид-во “Аконіт”, 2002. – 800 с.

Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / за заг. ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес. Київ – Чернівці : Книги – ХХІ, 2008. 1100 с.

Літопис руський / пер. з давньорус. Л.Є. Махновця. Київ : Дніпро, 1989. XVI+591 с.

Література

Брайчевський М. Походження Русі. Київ : Наук. думка, 1968. 362 с.

Брайчевський М.Ю. Твори. / упоряд. Ю. Кухарчук. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2004. Т. 1. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі. 720 с.

Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. Київ : Наукова думка, 1988. 240 с.

Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква : Вид. О.В. Пшонківський, 2006. 784 с.

Войтович Л.В. Князівські династії східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів : Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 649 с.

Грушевський М. Історія України-Руси : в 11-ти т., 12 кн. Т. 1. Київ : Наук. думка, 1991. 736 с.; Т. 2. Київ : Наук. думка, 1991. 640 с.

Давня історія України : у трьох томах / ред. кол.: П.П. Толочко (голова) та ін. Київ : Ін-т археології НАН України, 2000. Т. 3: Слов'яно-Руська доба. 695 с.

Давня історія України : навч. посібник : у 2 кн. Київ : Либідь, 1995. Кн. 2. 224 с.

Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2-х т. Київ : Либідь, 1992. Т. 1. 585 с.

Пріцак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг). Київ : АТ „Обереги”, 1997. Т.1. 1080 с.

Ричка В.М. Княгиня Ольга. Київ : Вид. дім “Альтернативи”, 2004. 336 с.

Скляренко В.Г. Русь і варяги. Історико-етимологічне дослідження / НАН України ; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ : Довіра, 2006. 118 с.

Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь Україна крізь віки : у 15-ти томах. Київ : Вид. дім “Альтернативи”, 1998. Т. 4. 351 с.

Толочко П. Київська Русь. Київ : Абрис, 1996. 360 с.

Толочко П. П. Від Русі до України. Київ : Абрис, 1997. 400 с.

Толочко П. П. Володимир Святий. Ярослав Мудрий. Київ : Артєк, 1996. 216 с.

Толочко П.П. Ярослав Мудрий. Київ : Видавничий Дім “Альтернативи”, 2002. 272 с.

Шекєра І.М. Міжнародні зв'язки Київської Русі. З історії зовнішньої політики Русі в період утворення і зміцнення Древньоруської держави в VII–X ст. Київ : Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1963. 199 с.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Вид. 2-є, переробл. та розшир. Київ : Критика, 2005. 584 с.

Тема 5. Суспільно-політичні відносини та економічний розвиток Русі IX–XIII ст. (2 год.)

Заняття 1

1. Політичний устрій Київської Русі.
2. Соціальна структура населення.
3. Розвиток сільського господарства. Ремесло і торгівля. Міста Київської Русі.

Методичні поради

У першому питанні зверніть увагу, що політичний устрій Київської Русі протягом IX–XIII ст. змінювався. Наголосіть, що джерела доби князювання Олега та Ігоря майже повністю обходять мовчанкою справу внутрішньої організації Русі. Внаслідок цього вченими висловлюються різні припущення щодо цього.

Проаналізуйте думку стосовно означення форми Давньоруської держави IX – першої половини X ст. як дружинної (О. Мельникова). Охарактеризуйте гіпотезу, яка класифікує Державу русів першої половини X ст. як симбіоз політичної влади та економічного підприємництва, організованого досить вузьким колективом осіб (П. Толочко та О. Толочко). У цій моделі організації Держави русів корпоративною власністю виступають не землі, не території і навіть не влада, а частка в данині. Дотично до історії Київської Русі таке володарювання називають по-різному: “сімейним володінням” (О. Пресняков), “колективним сюзеренітетом” (В. Пашуто), “родовим сюзеренітетом” (О. Назаренко).

Розгляньте подальший політичний розвиток Русі за схемою П. Толочка, що на сьогодні є найбільш обґрунтованою в історіографії.

Дайте відповіді на запитання: якою ж була Давньоруська держава на різних етапах розвитку? Як була вибудована владна структура?

Охарактеризуйте також функції основних інституцій влади: князя, дружини, думи, віча, снемів. З’ясуйте місце данини та полюддя у структурі владних відносин Русі. Проаналізуйте думку, що полюддя – це добровільне приношення за патронат і оборону з боку наділеного надприродними якостями володаря, а також – форма фізичного

з'явлення володаря підданим і періодичного ритуального встановлення зв'язку між ними (О. Толочко та П. Толочко).

У **другому питанні** охарактеризуйте соціальну структуру населення Русі. Зверніть увагу, що князівська верства, яка була на вершині ієрархічної піраміди, була окремим замкненим станом, доступ до якого давало тільки народження. Проаналізуйте основні категорії бояр (тисяцькі, соцькі, десяцькі, воєводи, посадники, двірські), висвітліть появу молодших двірських урядів. З'ясуйте місце княжої дружини в структурі суспільства та визначте, хто такі “детські” і “отроки.”

Охарактеризуйте основні категорії служителів княжих дворів та службовців князівської адміністрації. Вкажіть за що відповідали городничі, мостівничі, осьменики. Висвітліть категорії, що розміщувалися на середніх щаблях ієрархічної драбини: міське бюргерство та земську верхівку.

Проаналізуйте становище різних категорій залежного населення, що займали найнижчий щабель: париків (рядовичів ремісників і землеробів, наймитів, половників-пущеників, задушних людей, прощеників), закупів і вдачів та рабів-челядників (холопів і робів). Зауважте, хто такі ізгої та визначте чотири причини ізгойства.

У **третьому питанні** охарактеризуйте роль землеробства в економіці Київської Русі. Визначте основні системи обробітку землі. Назвіть території, де переважало підсічне та перелогове землеробство. Виясніть причини, що зумовили перехід від екстенсивних до інтенсивних форм землекористування, зменшення терміну перебування ділянок під перелогом та поступового утвердження двопільної та трипільної системи рільництва при збереженні певного значення перелоги і підсіки. Які землеробські знаряддя праці використовували селяни? Які зрушення в агротехнічному арсеналі спостерігаються в IX–XIII ст.? Якою була середня врожайність зернових?

Проаналізуйте дослідження інших археологів, які доводять високий технічний рівень і широку спеціалізацію ремісничого виробництва. Зауважте, що головними центрами ремісничого виробництва були міста, проте окремі галузі розвивались і в феодальних замках та селах.

Охарактеризуйте розвиток чорної металургії – провідної галузі ремесла. Проаналізуйте думку Б.О. Колчина, який вважав, що чорна металургія на Русі була винятково сільським промислом. Визначте

відомі на Русі центри залізоробного ремесла. Опишіть різноманітні техніки обробки заліза: кування, зварку, цементацію, обточку, інкрустацію кольоровими металами, полірування. Висвітліть розвиток інших ремесел: склоробства, гончарного, деревообробного, кравецького, виробництва, обробки шкіри, прядіння, ткацтва. Змалюйте поділ ремесла за соціальною формою на вотчинне, вільне, або посадське, церковно-монастирське і державне.

Охарактеризуйте піднесення торгівлі. Опишіть міжнародні торговельні шляхи, що проходили через територію Русі: “грецький” шлях (“із варяг у греки”), “Шовковий”, “Соляний” та “залозний”. Висвітліть основні напрями міжнародної торгівлі Русі VIII–X ст. Проаналізуйте повідомлення арабських авторів (Ібн Хаукаля, Ібн Хордадбега, ал Істархі, ал Масуді) про роль руських купців у східній торгівлі. Опишіть торговельні зв’язки з країнами Західної Європи. З’ясуйте предмети експорту й імпорту. Висвітліть становлення грошової системи.

Охарактеризуйте проблему вивчення давньоруського міста у вітчизняній історичній науці. Висвітліть проблему датування міст. Дайте визначення ранньосередньовічних східнослов’янських “градів”. Проаналізуйте основні шляхи містоутворення. Спробуйте визначити загальну кількість міського населення Русі

Рекомендована література

Джерела

Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / за заг. ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес. Київ – Чернівці : Книги – XXI, 2008. 1100 с.

Літопис руський / пер. з давньорус. Л.Є. Махновця. Київ : Дніпро, 1989. XVI+591 с.

Руська Правда. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій / склав та підготував до друку проф. С. Юшков. Київ : Видавництво НАН України, 1935. XXII, XXIV. 193 с.

Література

Брайчевський М. Походження Русі. Київ : Наук. думка, 1968. 362 с.

Брайчевський М.Ю. Твори. Т. 1. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі / упоряд. Ю. Кухарчук. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2004. 720 с.

Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква : Вид. О.В. Пшонківський, 2006. 784 с.

Войтович Л.В. Князівські династії східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів : Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 649 с.

Грушевський М. Історія України-Руси : в 11-ти т., 12 кн.. Т. 1. Київ : Наук. думка, 1991. 736 с.; Т. 2. Київ : Наук. думка, 1991. 640 с.

Давня історія України : в трьох томах / ред. кол.: П.П. Толочко (голова) та ін. Т. 3: Слов'яно-Руська доба. Київ : Ін-т археології НАН України, 2000. 695 с.

Давня історія України : навч. посібник : у 2 кн. Київ : Либідь, 1995. Кн. 2. 224 с.

Датування міст як проблема історичної урбаністики: Європейський та український досвід : матеріали круглого столу 24 вересня 2008 р. / за заг. ред. В.Г. Панченка. Київ, 2008. 88 с.

Заруба В.М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.) : навчальний посібник. Київ : Істина, 2007. 128 с.

Котляр М.Ф. Княжа служба в Київській Русі. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. 251 с.

Котляр М.Ф., Ричка В.М. Княжий двір Південної Русі X–XIII ст. / НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2008. 357 с.

Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2-х т. Київ : Либідь, 1992. Т.1. 585 с.

Комар О. Міста Київської Русі. Київ : Альтерпрес, 2005. 220 с.

Коваленко В. Військова справа Київської Русі. Київ : Либідь, 2004. 320 с.

Котляр О. Господарська діяльність Київської Русі. Київ : Наукова думка, 1996. 270 с.

Литвин В. М. Історія України : підручник. 3-тє доопрац. та доп. вид. Київ : Наукова думка, 2009. 821 с.

Толочко П. Землеробство Київської Русі. Київ : Либідь, 2001. 220 с.

Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. *Україна крізь віки* : в 15-ти томах. Київ : Вид. дім “Альтернативи”, 1998. Т. 4. 351 с.

Толочко П. Київська Русь. Київ : Абрис, 1996. 360 с.

Толочко П.П. Від Русі до України. Київ : Абрис, 1997. 400 с.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Вид. 2-е, переробл. та розшир. Київ : Критика, 2005. 584 с.

Тема 6. Зовнішня політика Київської Русі. (2 год)

Заняття 1

1. Відносини Київської держави з Візантією та країнами Європи.
2. Русь і кочові народи південно-руських степів у IX – першій половині XIII ст.
3. Монгольська держава за Чингізхана. Битва на р. Калка. Західний похід монголів 1236–1342 рр. Улус Джучі та його політика на руських землях.

Методичні поради

При розгляді **першого питання** проаналізуйте у життях Стефана Суразького та Георгія Амастридського перші відомості про участь давніх русів в актах дипломатичного характеру кінця VIII – першої третини IX ст.

Вкажіть, яку роль відігравало географічне розташування Київської Русі у формуванні її зовнішньополітичних зв'язків. Визначте, які фактори визначали відносини Русі із Візантією та проаналізуйте, якими були основні причини військових конфліктів між ними. Дослідіть, як християнство вплинуло на відносини Київської Русі з Візантією.

Проаналізуйте, яким був вплив Київської Русі на політичну ситуацію у Східній Європі; як князь Ярослав Мудрий зміцнював зв'язки Київської Русі з європейськими державами через династичні шлюби; з якими країнами Європи були встановлені найближчі дипломатичні відносини; які торговельні зв'язки існували між Київською Руссю та європейськими країнами; як хрещення Київської Русі змінило її позицію у системі європейської політики;

Дайте відповідь на підсумкові запитання: якою була роль Київської Русі як посередника між Сходом і Заходом? Яким було значення Київської Русі у міжнародній політиці середньовічної Європи? Як зовнішня політика Київської Русі вплинула на її внутрішню стабільність? Чому відносини з Візантією були важливішими для Київської Русі, ніж із Західною Європою? Які уроки дипломатії Київської Русі залишилися актуальними у сучасному світі? У чому полягав історичний внесок Київської Русі у

формування європейської цивілізації? Ці запитання допоможуть ґрунтовно вивчити тему і проаналізувати роль Київської Русі у міжнародних відносинах.

У **другому питанні** проаналізуйте, які кочові народи мешкали в південно-руських степах у IX–XIII ст. та як географічне розташування впливало на взаємодію Русі з кочовими народами. Вкажіть, як природні умови степу визначали спосіб життя кочівників, якими були основні причини конфліктів між Руссю та кочовими народами, яку роль у відносинах між Руссю і кочівниками відігравали торговельні шляхи.

Аналізуючи відносини Русі з хозарами, висвітліть, яким був хід і наслідки походу князя Святослава на Хозарський каганат; як взаємодія Русі з хозарами впливала на розвиток торгівлі; чому хозари намагалися контролювати руські торговельні шляхи, що стало причиною занепаду Хозарського каганату і як це вплинуло на Русь.

Характеризуючи стосунки Русі з печенігами, вкажіть, коли печеніги вперше з'явилися на південних кордонах Русі; які основні битви відбувалися між Руссю та печенігами; як князь Володимир Великий організував оборону проти печенігів; як відображені печеніги у давньоруських літописах.

Висвітлюючи відносини з половцями, опишіть, коли половці вперше з'явилися в південно-руських степах; як склалися відносини між Руссю та половцями; які причини військових походів руських князів проти половців; чому половці укладали союзи з руськими князями в період міжусобиць.

Дайте відповіді на такі запитання: як контакти з кочівниками впливали на розвиток військової справи Русі? Які елементи матеріальної культури Русь перейняла від кочівників? Як на Русі організували оборону від нападів кочівників? Яку роль у захисті південних кордонів відігравали укріплені міста? Як політична роздробленість Русі впливала на її здатність захищатися від нападів степовиків? Ці запитання допоможуть систематично вивчити відносини Русі з кочовими народами

У **третьому питанні** охарактеризуйте біографію хана Темуджіна (народження й ранні роки, початок завоювань, створення Монгольської держави, підкорення Північного Китаю, боротьбу з Кара-Киданьським ханством, завоювання Середньої Азії, похід на захід та смерть). З'ясуйте, хто такі Есугей, Оелун, Борте, Тооріл-хан, Джамуха.

Проаналізуйте устрій Монгольської держави. Зверніть увагу, що вона підпорядковувалася жорстокому праву – “Ясі” Чингізхана, за якою більшість порушень каралося смертною карою.

Проаналізуйте битву на р. Калка 1223 р. Наголосіть, що це не був похід монголів на Русь з метою завоювання, а стратегічна розвідка. Висвітліть дискусію в історіографії щодо датування цієї битви.

Охарактеризуйте рішення київського снєму 1223 р., з’ясуйте чисельність руських військ та висвітліть хід битви. Опишіть дії “трьох Мстиславів”, проаналізуйте причини поразки князів і наслідки цієї битви для руських земель.

Висвітліть похід військ Монгольської імперії в Східну Європу в 1236–1242 рр. Розповідь розпочніть із характеристики становища Монгольської держави після смерті Чингізхана та з’ясуйте, чому саме Бату було доручено керівництво цим походом. Проаналізуйте рішення курултаїв Монголії 1229 та 1235 рр., визначте чисельність монгольських військ. Зверніть увагу, що, крім Бату, у поході брали участь наступні Чингізиди: сини Джучі Орда-Ежен, Шибан, Тангкут і Берке, онук Чагатая Бурі й син Чагатая Байдар, сини Угедея Гуюк і Кадан, сини Толуя Мунке й Бучек, син Чингізхана Кулькан, онук брата Чингізхана Аргасун.

Виділіть п’ять етапів у Західному поході монголів 1236–1342 рр. Перший етап (1236–1237) – завоювання Волзької Булгарії та половецьких степів, другий етап (1237–1238) – захоплення північноруських земель, третій етап (1238–1239) – придушення Мунке й Бучеком половецького повстання, перемога над аланами та черкесами, четвертий етап (1239–1241) – завоювання південно-західних (українських) князівств, п’ятий етап (1241–1242) – похід на Європу. Зупиніться на детальному аналізі “Повісті про нашестя Батия”, вставленої до літопису, охарактеризуйте боротьбу Русі з монголами. З’ясуйте причини припинення західного походу та проаналізуйте версію, поширену в радянській історіографії, що Русь врятувала Європу від монгольського завоювання.

Охарактеризуйте основні етапи історичного розвитку Улусу Джучі (створення (1224), правління сина Джучі Бату (1227–1255), здобуття суверенітету за Менгу-Тимура (1266–1280), прийняття ісламу (1312), розпад держави (середина XV ст.)). Проаналізуйте поділ українських земель між родичами хана Бату. Висвітліть залежність руських земель від завойовників у трьох сферах:

економічній, політичній та військовій, Проаналізуйте дискусію в історіографії щодо “золотоординського іґа”.

Рекомендована література

Джерела

Давня українська література : хрестоматія / упоряд., передм. та ком. М.М. Сулими, худож. оф. В.В. Чуприніна, ред. С.С. Литвин. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Освіта, 1994. 672 с.

Золоте слово: хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX – XV століть / за ред. В. Яременка ; упорядн.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Вид-во “Аконіт”, 2002. Кн. 1: Література раннього середньовіччя (до 988 року); Література високого середньовіччя (988–1240). 800 с.

Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / за заг. ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес. Київ – Чернівці : Книги – ХХІ, 2008. 1100 с.

Літопис руський / пер. з давньорус. Л.Є. Махновця. Київ : Дніпро, 1989. XVI+591 с.

Література

Брайчевський М. Походження Русі. Київ : Наук. думка, 1968. 362 с.

Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. Київ : Наукова думка, 1988. – 240 с.

Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква : Вид. О.В. Пшонківський, 2006. 784 с.

Войтович Л.В. Князівські династії східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів : Інститут Українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2000. 649 с.

Войтович Л.В. Нащадки Чингіз-хана: вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. Львів: б/в. 2004. 248 с.

Галенко О.І., Камінський Є.Є., Кірсенко М.В., Котляр М.Ф., Кульчицький С.В. Нариси з історії дипломатії України / В.А. Смолій (відп. ред.). Київ : Видавничий Дім “Альтернативи”, 2001. 736 с.

Грушевський М. Історія України-Руси : в 11-ти т., 12 кн. Т. 1. Київ : Наук. думка, 1991. 736 с.; Т. 2. Київ : Наук. думка, 1991. 640 с.

Давня історія України : в трьох томах / ред. кол. : П.П.Толочко (голова) та ін. Т. 3: Слов’яно-Руська доба. Київ : Ін-т археології НАН України, 2000. 695 с.

Давня історія України : навч. посібник : у 2 кн. Кн. 2. Київ : Либідь, 1995. 224 с.

Довідник з історії України. Київ : Генеза, 2001. 1136 с.

Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі / НАН України ; Інститут історії України. Київ, 2002. 247 с.

Майоров О. Оборона Чернігова від монголо-татар у 1239 р. *“Істину встановлює суд історії”*: збірник на пошану Ф.П. Шевченка / відп. ред. В. Смолій. Київ, 2004. Т. 2. Наукові студії. С. 128–146.

Майоров О. Русько-угорські відносини другої половини IX ст. та проблема заснування Галича. *Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення* : мат-ли Міжнар. наук. конф-ції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.) / відп. ред. В.А. Смолій. Київ, 2006. С. 25–40.

Марченко М. Київська Русь у боротьбі з кочовиками до монгольської навали / упорядник Ткаченко В.І. Київ : Вид-во "Промінь", 2012. 208 с.

Половець В.М. Половці. Чернігів : Просвіта, 2007. 136 с.

Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2-х т. Київ : Либідь, 1992. Т.1. 585 с.

Ричка В.М. Княгиня Ольга. Київ : Вид. дім “Альтернативи”, 2004. 336 с.

Сидоренко О.Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі (IX – середина XVII ст.). Київ : Наук. думка, 1992. – 229 с.

Скляренко В.Г. Русь і варяги. Історико-етимологічне дослідження : монографія / НАН України ; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ : Довіра, 2006. 118 с.

Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. *Україна крізь віки* : у 15-ти томах. Київ : Вид. дім “Альтернативи”, 1998. Т. 4. 351 с.

Толочко П. Київська Русь. Київ : Абрис, 1996. 360 с.

Шекера І.М. Міжнародні зв'язки Київської Русі. З історії зовнішньої політики Русі в період утворення і зміцнення Древньоруської держави в VII – X ст. Київ : Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1963. 199 с.

Тема 7. Галицькі і Волинські землі в XI – XII ст. (2 год)

Заняття 1

1. Червенські землі в XI–XII ст. Формування території Галицького князівства.
2. Волинське князівство у XI–XII ст. Розвиток міст.
3. Утвердження князів Ростиславичів в Галичині. Ярослав Осмомисл.
4. Волинські землі у політичному житті Русі XI–XII ст. Князі Ізяславичі.

Методичні поради

У першому питанні насамперед зверніть увагу на те, що Галичина і Волинь у X ст. становили єдину територіальну одиницю, що згадується у літописі під назвою Червенські гради. Її приєднав до Русі Володимир Великий у 981 році, центром стало місто Володимир, куди князь посадив свого сина Всеволода. Виокремлення галицьких земель в окрему територіальну одиницю розпочинається з утвердженням там князів Ростиславичів у 1084 році. Центром стало місто Перемишль.

Наголосіть, що кордони Галицького князівства значно перевищували межі сучасної Галичини і охоплювали, окрім власне Галичини, частину сучасної Малопольщі, Лемківщини, Поділля та інших регіонів. Визначте на карті межі Галицького князівства на північному сході – кордон з Волинню, на сході – з Київською землею, на заході – з Польщею та Угорщиною.

Проаналізуйте процес формування території майбутнього Галицького князівства. Розкрийте колонізацію південних земель наприкінці XI ст., освоєння території верхньої і середньої течії Дністра, де літопис вказує такі міста, як Галич, Бакота, Ушиця. Висвітліть процес освоєння земель, розташованих у верхів'ях Пруту, пізніше Дністро-Дунайського пониззя, де виникло Берладське князівство, зосереджене у містах Берладі, Черні, Білгороді, Ясьському торзі на Пруті, та ін. Зверніть увагу, що до складу Галицького князівства входила також Закарпатська Русь.

Визначте межі чотирьох земель, що входили до складу Галицького князівства: Перемишльської (з містами Перемишль, Ярослав, Сянік, Любачев); Звенигородської (з містами Звенигород на Білці, Львів і Щирець); Теробовельської (з містами Теробовль, Звенигород над Дністром, Ушиця, Скала, Бакота) і Галицької (з містами Галич, Коломия, Жидачів). Визначте причини піднесення таких міст, як Галич і Львів.

Висвітлення **другого питання** розпочніть із визначення кордонів Волинського князівства та наголосіть, що вони у XI–XIII ст. змінювалися. Окресліть східний рубіж між Київською і Волинською землями по течії рік Стир, Горинь та Случ; північну межу волинських земель від впадіння р. Турії у Прип'ять до вододілу річок Муховця і Пини; західну межу Волині на кордоні з Польщею, від гирла річки Нура на південь вздовж Тисмениці та Вепра. Визначте кордон між Волинню і Галичиною до їх об'єднання. Зверніть увагу на нестабільність південного рубежу Волині, який то опускався до лінії Любачева, Бужеська і Пліснеська, то піднімався до міст Белз і Перемишль. З'ясуйте причини цього явища.

Зверніть увагу, що Волинська земля почала формуватися у другій половині XI ст. із об'єднанням території Червенських міст і Белзької землі. Згодом до них була приєднана Берестейська земля, почала освоюватися територія на сході з містами Острог, Дорогобуж і Вигошів. Термін «Волинь» з'являється тільки у 1077 р.

Охарактеризуйте межі та основні міста восьми земель, які входили до складу Волинського князівства: Володимирської (столичної); Луцької; Погорини (регіон у басейні р. Горинь довкола Дорогобужа); Болохівської Берестейської; Холмської; Червенської; Белзької.

У **третьому питанні** охарактеризуйте основні джерела до вивчення періоду. Проаналізуйте дискусію в історичній літературі навколо проблеми “хорватських князівств”. Опишіть політичну історію галицьких земель починаючи з утвердження тут князів Ростиславичів у 1084 р. Висвітліть боротьбу Ростиславичів за відокремлення Галицького князівства, події Любецького з'їзду. Зверніть увагу, що в галицьких землях спочатку існувало три князівства: Звенигородське, Перемишльське і Теробовельське, а після смерті Володаря і Василька Ростиславичів у 1124 р. виділилося

четверте – Галицьке. Син Володаря Ростиславича Володимирко Володарович у 1141 р. об'єднав всі чотири землі, переніс столицю з Перемишля до Галича і утворив Галицьке князівство.

Охарактеризуйте внутрішню і зовнішню політику Володимирка Володаровича (1141–1152). Висвітліть боротьбу з братом, звенигородським князем Ростиславом Володаревичем та його сином Іваном Берладником. Опишіть його відносини з Юрієм Долгоруким.

Проаналізуйте правління Ярослава Осмомисла (1152–1187). Зверніть увагу на його проблеми в особистому житті, на відносинах з Анастасією Чагрович.

З'ясуйте причини першої галицької “смути” (1187–1189), детально висвітліть події цього періоду.

Охарактеризуйте політику останнього галицького князя Володимира Ярославовича (1187–1198) та з'ясуйте причини вигаснення династії Ростиславичів в Галичині.

У **четвертому питанні** зверніть увагу, що Волинь і Галичина понад століття були однією територіальною одиницею, тому волинські князі вважали Галичину своєю територією і постійно боролися за неї. За заповітом Ярослава Мудрого Волинь, на Волині правив Ігор Ярославович, проте після смерті брата Вячеслава у 1057 р. його перевели у Смоленськ, і Волинь стала великокняжим доменом, куди київські князі ставили намісників, як правило, своїх синів. Син Ігоря Ярославича Давид Ігоревич на Любецькому снемі добився визнання за собою цих земель, проте за осліплення Василька Ростиславича, тербовельського князя, їх у нього відібрали. Волиню знову управляли намісники київського князя. Тільки у 1146 р., на думку М. Грушевського Волинь відокремилась і стала удільним князівством, тут утвердилась династія Ізяславичів.

Спробуйте визначити основних претендентів на Волинське князівство за наступною схемою:

1. Намісники Київського князя (підстава: Волинь – великокняжий домен);

2. Ігор Ярославович і його нащадки: Давид Ігоревич, Святоша Давидович (підстава: заповіт Ярослава Мудрого та рішення Любецького з'їзду 1097 р.)

3. Святополк Ізяславич та його нащадки: Мстислав, Ярослав, Брячислав, Ізяслав Святополчичі (підстава: Волинь – великокняжий домен).

4. Володимир Мономах та його нащадки: Андрій, Роман, Мстислав та Ізяслав Мстиславич (засновник волинської династії Ізяславичів). (підстава: Волинь – великокняжий домен).

Спробуйте охарактеризувати правління Волинських князів, використовуючи наступну схему (у дужках номер підстави для володіння):

Володимирські князі

1. Всеволод Володимирович з 987 (1)
2. Святослав Ярославич до 1054 (1)
3. Ігор Ярославич 1054–1057 (2)
4. Ростислав Володимирович 1057–1060 (1)
5. Олег Святославич 1074–1077 (1)
6. Ярополк Ізяславич 1078–1087 (1)
7. Давид Ігоревич 1087–1099 (2)
8. Мстислав Святополкович 1099 (3)
9. Ярослав Святополкович 1100–1118 (3)
10. Роман Володимирович 1118–1119 (4)
11. Андрій Володимирович Добрий 1119–1135 (4)
12. Ізяслав II Мстиславич 1135–1141 (4)
13. Святослав Всеволодович 1141–1146 (1)
14. Володимир Андрійович 1146–1149 (4)
15. Святополк Мстиславич 1149 (4)
16. Ізяслав II Мстиславич 1149–1151 вдруге (4)
17. Святополк Мстиславич 1151–1154 вдруге (4)
18. Володимир Мстиславич 1154–1157 (4)
19. Мстислав Ізяславич 1157–1170 (4)
20. Святослав Мстиславич 1170–1173 (4)
21. Роман Мстиславич 1173–1188 (4)
22. Всеволод Мстиславич 1188 (4)
23. Роман Мстиславич 1188–1205 (4)

Рекомендована література

Джерела

Галицько-волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. / за ред. М. Котляра. Київ : “Наукова думка”, 2002. 400 с.

Історія Львова в документах і матеріалах. Київ : Наукова думка, 1986. 422 с.

Історія України від найдавніших часів до сьогодення : збірник документів і матеріалів / за заг. ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес. Київ – Чернівці: Книги – XXI, 2008. 1100 с.

Літопис руський / пер. з давньорус. Л.Є. Махновця. Київ : Дніпро, 1989. XVI+591 с.

Література

Великий неспокій: Друга половина XII – XIII ст. / поряд. і передм. В.М. Рички. Київ : Україна, 1992. 431 с.

Войтович Л.В. “Білі хорвати” чи “карпатські хорвати”. *Миколаївщина. Збірник наукових праць* / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1998. Т.1. С. 49–79.

Войтович Л.В. Галицько-Волинські етюди. Біла Церква : Вид. О.В. Пшонківський, 2011. 480 с.

Войтович Л.В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів / відповідальний редактор член-кор. АНУ Я.Д. Ісаєвич. Київ : “Таурус ЛТД”, 1992. 199 с.

Войтович Л.В. Генеалогія династії Рюриковичів: бібліографічний довідник. Київ, 1990. 228 с.

Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква : Вид. О.В.Пшонківський, 2006. 784 с.

Войтович Л.В. Князівські династії східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів Інститут Українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. 649 с.

Войтович Л.В. Слідами білих хорватів. *Літопис Червоної Калини*. 1993. N 5–6. С. 2–10.

Войтович Л.В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII – XVI ст. *Історико-генеалогічне дослідження*. Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1996. 256 с.

Войтович Л.В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Таблиці. Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1996. 80 с. [50 табл.]

Головко О. Б. Князь Роман Мстиславич та його доба: Нариси з історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII ст. Київ : Стилос, 2001. 250 с.

Горбенко С.О. Ярослав Осмомисл: Реконструкція антропологічна і історична Львів; Винники, 1996. 218 с.

Грушевський М. Історія України-Руси : в 11-ти т., 12 кн. Київ : Наук. думка, 1992. Т. 2. 640 с..

Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / наук. ред.: Ярослав Дашкевич, Роман Шуст. Переклад з польської І. Сварника ; коментарі М. Капраля. – МГКО

“Документальна скарбниця”; Львівський національний університет ім. Івана Франка; Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Центральний державний історичний архів України, м. Львів ; Громадська організація “Інститут Львова”. Львів : Центр Європи, 2002. 602 с.

Історія Львова. Київ : Наукова думка, 1984. 414 с.

Історія Львова : у трьох томах. / НАН України, Інститут Українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. Редкол: Я. Ісаєвич (голова), М. Литвин, Ф. Стеблій, Л. Батрак Львів : “Центр Європи”, 2006. Т. 1: 1256–1772. 296 с.

Котляр М.Ф. Від Києва до Галича (Осередки державності у Південній Русі XII–XIII ст.). *Роль столиці у процесах державотворення : історичний та сучасний аспект*. Київ, 1996. С. 31–38.

Котляр М.Ф. Військова справа у Галицько-Волинській Русі XII–XIII століття. *Жовтень*. 1984. № 1. С. 95–97.

Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь. *Україна крізь віки* : в 15 т. Т. 5. Київ : Альтернативи, 1998. 335 с.

Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Львів : Ін-т українознавства НАН України, 1999. 219 с.

Кученко М.М. Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині (від палеоліту до середини XIV ст.). Луцьк : Надстир'я, 1994. 208 с.

Майоров О. Галицько-волинський князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат : у 2-х т. Біла Церква : Вид. О.В. Пшонківський, 2011. 780 с.: Т. I. До вивчення джерел з історії внутрішньої та зовнішньої політики. С. 1–318.; Т. II. Політична та культурна спадщина, родина, династія. С. 319–780.

Петрик А. Боярство Галицько-Волинської держави (XII–XIV ст.) : дис. ...канд. істор. наук. Львів, 2007. 304 с.

Петрик А. Боярські політичні угруповання та їх роль у процесі становлення Галицько-Волинської держави. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. IV. Дрогобич : Коло, 2000. С. 60–64.

Петрик А. До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. VI. Дрогобич : Коло, 2002. С. 105–117.

Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. *Україна крізь віки* : в 15-ти томах. Київ : Вид. дім “Альтернативи”, 1998. Т. 4. 351 с.

Толочко П. Київська Русь. Київ : Абрис, 1996. 360 с.

Тема 8. Галицько-Волинське князівство. (4 год)

Заняття 1

1. Галицько-Волинський літопис як історичне джерело.
2. Створення Галицько-Волинського князівства. Роман Мстиславович.
3. “Галицька смуга” у 1205–1219 рр.
4. Політичні події 1219–1238 рр.

Методичні поради

У першому питанні охарактеризуйте основні видання Галицько-Волинського літопису: А. Петрушевича (Львів, 1871), Т. Коструби (Львів, 1936), Є. Перфецького у перекладі на англійську мову (Мюнхен, 1973), Л. Махновця (Літопис Руський. Київ, 1990), Р. Федорова (Львів, “Червона Калина”, 1994), М. Котляра, (Київ, 2002).

Зверніть увагу, що Галицько-Волинський літопис відкрив у 1809 р. історик М.М. Карамзін. Він першим помітив, що до Іпатіївського списку Галицько-Волинського літопису пізніше й з великими помилками була припасована хронологічна сітка. Проаналізуйте внесок у дослідження джерела М. Костомарова, М. Дашкевича, І. Шараневича, К. Бестужева-Рюміна. Окремо відзначте якісно новий етап вивчення пам’ятки, пов’язаний із творчістю М.С. Грушевського. Наголосіть, що вчений склав “Хронологію подій Галицько-Волинського літопису”, яка до сьогодні зберегла наукове значення.

Охарактеризуйте дослідження над пам’яткою у ХХ ст.: О. Шахматова, М. Возняка, М. Присьолкова, Л. Черепніна, В. Пашуто, А. Генсьорського. Зверніть увагу, що їхні студії дозволили суттєво розширити наукові уявлення про коло джерел, структурні характеристики, жанрові та ідейні властивості літопису. Тим не менше нинішній рівень розвитку літописознавства потребує подальшого вивчення Галицько-Волинського зводу.

Зверніть увагу, що літопис складається з двох частин: Літописця Данила Галицького (1205–1258) і Волинського літопису (1258–1290) Друга частина – Волинський літопис – поступається першій масштабністю відбитих у ній подій. Вона складається з трьох частин,

присвячених княжінням у Володимирі Волинському відповідно Василька Романовича, його сина Володимира і небожа Мстислава Даниловича. Кругозір авторів звужується до огляду подій Володимиро-Волинського князівства з окремими згадками про інші західні землі, його стосунків із Ордою, Польщею, Литвою і ятвягами. Кожна з тих частин також складається з окремих повістей, з'єднаних до купи і відредагованих низкою складачів і редакторів. Проаналізуйте всі ці частини і повісті.

У **другому питанні** визначте особливості процесу формування та значення утворення Галицько-Волинського князівства. Проаналізуйте біографію Романа Мстиславича, виділіть два періоди в його діяльності: 1170–1199 рр. – князювання у Володимирській землі, 1199–1205 рр. – князювання у Галицько-Волинському князівстві. Розповідь розпочніть зі з'ясування родоводу князя, адже по лінії матері Агнеси він був онуком польського князя Болеслава III Кривоустого (1102–1138), племінником його синів – польських князів, які володарювали в Польщі до кінця XII ст., тому надзвичайно важливу роль в його політиці відігравала Польща. Зверніть особливу увагу на два шлюби Романа Мстиславича: з Предславою, дочкою овруцького князя Рюрика Ростиславича, та з дочкою візантійського імператора Ісаака II Ангела Єфросинією, від якого народилися двоє синів – Данило (1201) і Василько (1203). Зауважте, що другий шлюб князя був нелегітимним, оскільки був укладений до насильницького чернечого постригу у 1204 р. першої дружини Романа – Предслави. Тому діти від цього шлюбу вважалися бастардами. Підкресліть також, що у 1187 р. він видав дочку Феодору за старшого сина останнього галицького князя Володимира Ярославича бастарда Василька, і саме цей родинний зв'язок був використаний у боротьбі за Галич у 1088 та 1199 рр.

Опишіть битву під Мозгавою 1195 р., походи на ятвягів у 1196 р. та на половців у 1097 р. З'ясуйте обставини об'єднання Галицької і Волинської земель у 1199 р. Проаналізуйте відомості В. Кадлубка про те, що Романа поставив галицьким князем Лешко Білий та про жорстоку розправу з боярством.

Висвітліть внутрішню і зовнішню політику Романа Мстиславича у 1199–1205 рр. Зверніть увагу на об'єднання Правобережної України, успішні походи на половців узимку 1201–1202 рр. та 1203–1204 рр., відносини з Візантією. З'ясуйте обставини загибелі Романа Мстиславича у червні 1205 р. під Завихостом.

Окремо зупиніться на характеристиці проєкту “доброго порядку” на Русі. Зауважте, що за ним, після смерті Київського князя шість наймогутніших руських князів мали обирати його наступника. Він повинен був утримувати “добрий порядок” – організувати оборону Русі від зовнішніх ворогів, припиняти усобиці між князями. Для припинення дроблення земель пропонувалося запровадити принцип майорату, за яким князівство передавалось старшому сину а не ділилося між усіма нащадками.

У **третьому питанні** охарактеризуйте механізм престолонаслідування в Київській Русі та Галицько-Волинському князівстві. Використайте для цього дослідження Л. Войтовича. З’ясуйте передумови “Галицької смути”, її хронологічні рамки та детально проаналізуйте права на галицьку спадщину восьми основних претендентів. Для цього опрацюйте такі дані:

Претенденти на галицький престол після смерті Романа Мстиславовича у 1205 р.:

1. Сини Романа Мстиславовича – Данило і Василько. Вони були бастардами.

2. Ігоревичі. Їхня мати була дочкою Ярослава Осмомисла.

3. Торопецький князь Мстислав Удатний. Його мати також була дочкою Ярослава Осмомисла. Претензії Мстислава з точки зору права були вагомішими за претензії Данила Романовича та Ігоревичів. Тому вдова Романа Анна поспішила через шлюб сина з дочкою Мстислава закріпити підстави Данила. Цей альянс вона вважала настільки вдалим, що після цього відійшла від політичної діяльності. Угорський король також для того, щоб надати легітимності претензіям свого сина Андрія, добився його шлюбу з дочкою Мстислава.

Інші претенденти на Галицьку спадщину мали значно менші права, особливо з числа представників сусідніх династій. Всі вони виходили із спорідненості з Романом Мстиславичем, трактуючи її так як їм було вигідно:

4. Польща. Лешко Білий був одружений з племінницею Романа. При живих його синах підстав у нього не було ніяких. Тому він пробував спочатку виступати в ролі опікуна Романовичів. А потім видав дочку за угорського претендента Калмана.

5. Угорщина. Калман по материнській лінії був правнуком Євфросинії Мстиславівни (внучки Володимира Мономаха), Данило і Василько були правнуками її брата (спільним прадідом Романа, Андрія II і князя краківського Лешка Білого був великий князь

київський Мстислав Володимирович.). Легітимних підстав претендувати на Галицьку спадщину у Калмана було небагато. Мабуть угода у Спіші, скріплена шлюбом обох сторін і коронація Калмана королем Галицької землі мали підкріпити ці голі претензії в очах галицького боярства, на підтримку якого сподівалися. Зрозумівши безперспективність такої політики, угорський король Андрій II постарався наступному претендентові надати легітимності через шлюб з дочкою Мстислава Удатного. Від останнього вимагали також заповіту на користь зятя. Крім того угорська сторона ще у 1218 р. утримувала у себе двох бастардів – синів Володимира Ярославича від попаді, старший з яких до того ж був зятем Романа, що надавало йому певної легітимності навіть без заповіту батька.

6. Ростислав Рюрикович (син тестя Романа Мстиславовича Рюрика Ростиславича). Рюрик Ростиславич міг уважати, що насильне прийняття його дочкою чернецтва недійсне, а, значить, другий шлюб Романа і діти від нього – нелегітимні. Тоді його син мав право на спадщину як старший брат дружини Романа, в якій не було синів. Цей казус показує, що права ближчої родини, напевно, вступали в силу аж після прав претендентів “по кужелю”.

7. Михайло Всеволодович (син Всеволода Чемного) та його син Ростислав Чернігівські. На цьому ж казусі, що й Ростислав Рюрикович, мабуть, базували свої претензії і Михайло Всеволодович та його син Ростислав. Мати Ростислава була дочкою Романа і Предслави. Данила і Василька вона могла трактувати як бастардів батька, не узаконених заповітом. Роман крім того, одружився вдруге до того як його перша дружина стала черницею.

8. Мстислав Німий. З родичів Романа, чії права вступали в силу останніми, спробував щастя двоюрідний його брат Мстислав Німий – син Ярослава Ізяславича.

Розкрийте основні тенденції у боротьбі за галицько-волинські землі, з'ясуйте причини могутності галицького боярства. Охарактеризуйте правління Ігоревичів, вокняжіння Володислава Кормильчича та проаналізуйте угоду в Спіші 1214 р.

У **четвертому питанні** проаналізуйте політичні події 1219–1238 рр. Розповідь почніть зі шлюбу Данила Романовича із дочкою Мстислава Удатного. З'ясуйте значення цієї події для легітимізації прав Данила на галицькі землі. Зверніть увагу на відхід від політичної діяльності вдови Романа Мстиславича Єфросинії-Анни та її чернечий

постриг. Проаналізуйте найновіші дослідження з цього приводу О. Майорова та Л. Войтовича.

Висвітліть правління в Галичі Коломана та Мстислава Удатного. Окремо зупиніться на характеристиці битви на річці Калка 1223 р. та участі у ній Данила Романовича. З'ясуйте причини поразки руських князів.

Висвітліть боротьбу Данила Романовича із угорським королем Андрієм за Галич після смерті Мстислава Удатного у 1228–1235 рр. Проаналізуйте дискусію в історіографії щодо участі Данила в коронації Белли IV у 1235 р. Опишіть протистояння Данила Романовича із чернігівськими князями Михайлом Всеволодовичем та його сином Ростиславом Михайловичем. Підбийте узагальнювальний підсумок, прослідкуйте становлення братів Романовичів як політичних і державних діячів та проаналізуйте значення досліджуваного періоду в історії Галицько-Волинського князівства.

Заняття 2

1. Внутрішня і зовнішня політика Данила Романовича.
2. Галицько-Волинське князівство за наступників Данила Галицького (1264–1340).

Методичні поради

У першому питанні зверніть увагу, що словосполучення “Данило Галицький” є науково некоректним, доцільно вживати Данило Романович. Охарактеризуйте внутрішню і зовнішню політику Данила Романовича. Проаналізуйте дискусію в історіографії навколо битви під Дорогичином у 1238 р. Відповідь аргументуйте. Проаналізуйте історичне значення битви під Ярославом у 1245 р. де Данило розгромив об'єднані війська чернігівського князя Ростислава Михайловича, угорців і бояр.

Розгляньте боротьбу Данила Романовича з монголо-татарами за наступною схемою:

1. Поїздка в Орду у 1245 р. та отримання ярлика на право князювання.
2. Внутрішня підготовка до майбутньої боротьби, укріплення і забезпечення міст.
3. Військові реформи.

4. Діяльність по створенню антиординської коаліції:
 - а) шлюбна дипломатія;
 - б) союз із Папською курією та коронація.
5. Військові дії проти монголів.

Зверніть увагу, що союз з Римом був розцінений монголами як порушення прав васалітету і проти Данила у 1253–1254 рр. був висланий каральний загін Куремси. Проте князь успішно відбив наступ і навіть почав руйнувати болохівські міста, які перейшли на бік ординців. У 1258 р. монголи направили проти Данила нове військо воєводи Бурундая і змусили його остаточно визнати себе васалом Орди. На думку Л. Войтовича у 1259–1262 рр. Данило взагалі був усунутий від влади і виїхав до Угорщини, а галицьким князем став його брат Василько. За вимогою Бурундая у 1259 р. були зруйновані укріплення навколо Луцька, Володимира, Львова, Данилова та інших міст.

Дайте відповідь на такі запитання: як Данило Романович зміцнив центральну владу у своєму князівстві? Чому боротьба з боярами була важливою частиною внутрішньої політики Данила? Як Данило Романович сприяв розвитку міст у своєму князівстві? Яке значення мало заснування міста Холм? Якими були наслідки перенесення столиці до Холма? Як Данило забезпечував економічний розвиток своїх володінь? Яку роль у внутрішній політиці Данила відігравала церква? Дайте оцінку діяльності Данила Романовича.

У **другому питанні** проаналізуйте становище Галицько-волинського князівства після смерті Данила Романовича. Зверніть увагу, що воно втратило єдність і було розділене на чотири частини між трьома синами князя – Левом, Мстиславом і Шварно та його братом Васильком. Висвітліть політику цих князів, з'ясуйте причини конфронтації між Левом і Мстиславом та прослідкуйте процес об'єднання галицько-волинських земель до 1292 р.

Окремо висвітліть діяльність Лева Даниловича (1264–1301). Наголосіть, що цей князь приєднав Закарпаття (1281) та Люблінську землю (1292), завдяки чому межі Галицько-Волинської держави стали найбільшими за всю історію. Своєю столицею він зробив м. Львів.

Проаналізуйте політику князя Юрія I (1301–1315). Зауважте, що він переніс столицю князівства до Володимира, прийняв титул “короля Русі та князя Володимирії” та добився встановлення 1303 р. окремої Галицької митрополії.

Охарактеризуйте правління Андрія та Лева II Юрієвичів (1315–

1323). Зверніть увагу, що більшість істориків вважають їх співправителями, тоді як Л. Войтович доводить, що сюзереном виступав Андрій, а Лев II був лише Луцьким князем. Наголосіть, що з їх смертю закінчилась династія Романовичів. Дайте оцінку діяльності останнього галицько-волинського князя Юрія II Болеслава (1325–1340).

Проаналізуйте роль Галицько-волинського князівства у вітчизняній історії.

Рекомендована література

Джерела

Галицько-волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. / за ред. М. Котляра. Київ : “Наукова думка”, 2002. 400 с.

Грамоти XIV ст. / упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показчики М.М. Пещак. Київ : Наукова думка, 1974. 255 с.

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. : дослідження. Текст. Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 2004. 1283 с.

Історія Львова в документах і матеріалах Київ : Наукова думка, 1986. 422 с.

Історія України від найдавніших часів до сьогодення : збірник документів і матеріалів / за заг. ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес. Київ – Чернівці: Книги – XXI, 2008. 1100 с.

Літопис руський / пер. з давньорус. Л.Є. Махновця. Київ : Дніпро, 1989. XVI+591 с.

Федорів Р.М. Галицько-Волинський літопис. Львів : Червона калина, 1994. 252 с.

Література

Андрусак М. Останні Романовичі (нащадки Мстислава і Романа Даниловичів). *Науковий збірник Українського Вільного Університету*. Мюнхен, 1948. Т. 5. С. 1–12.

Брайчевський М. Галицьке-Волинське королівство. *Хроніка*. 2000. Вип. 31–32. Київ, 1999. С. 84–101.

Войтович Л.В. Галицько-Волинські етюди. Біла Церква: Вид. О.В.Пшонківський, 2011. 480 с.

Войтович Л.В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. Відповідальний редактор член-кор. АНУ Я.Д.Ісаєвич. Київ : “Таурус ЛТД”, 1992. – 199 с.

Войтович Л.В. Генеалогія династії Рюриковичів: бібліографічний довідник. Київ, 1990. – 228 с.

Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква : Вид. О.В. Пшонківський, 2006. 784 с.

Войтович Л.В. Князівські династії східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. *Історико-генеалогічне дослідження*. Львів : Інститут Українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – 649 с.

Войтович Л.В. Князь Лев Данилович. *Славетні постаті середньовіччя..* Львів: НАН України. Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. Вип. 1. 181 с.

Войтович Л.В. Князь Лев Юрійович: спроба портрета. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : Коло, 2006. Вип. 10. С. 126–135.

Войтович Л.В. Кордони Галицько-Волинської держави: проблеми та дискусії. *Записки НТШ*. 2006. Т. 252. С. 187–205.

Войтович Л.В. Королівство Русі: реальність і міфи. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : Коло, 2003. Вип. 7. С. 63–71.

Войтович Л.В. Король Данило Романович: Загадки та дискусії. *Terra cossacorum: студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук професора Валерія Степанкова*. Київ, 2007. С. 383–403.

Войтович Л.В. Король Данило Романович: політик і полководець. *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі*. Львів, 2008. С. 22–97.

Войтович Л.В. Нащадки Чингіз-хана: вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. Львів : ЛА “Піраміда”, 2004. 248 с.

Войтович Л.В. Остання еміграція короля Данила Романовича. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2009. № 13. Луцьк, 2009. С. 89–96.

Войтович Л.В. Польща, Мазовія, Литва й Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів. *Галицько-Волинські етюди*. Біла Церква : Вид. О.В. Пшонківський, 2011. С. 36–379.

Войтович Л.В. Роман Мстиславович і утворення Галицько-Волинського князівства. *Галичина та Волинь у добу середньовіччя*. Львів, 2001. С. 13–30.

Войтович Л.В. Союз Галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст. *Проблеми слов'янознавства*. 2006. Вип. 56. С. 263–273.

Войтович Л.В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. *Історико-генеалогічне дослідження*. Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1996. 256 с.

Войтович Л.В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Таблиці. Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1996. 80 с. [50 табл.]

Войтович Л.В. Юрій Львович та його політика. *Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького*. Вип. 3. Львів, 2001. С. 70–78.

Волощук М. Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу. *Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу*. Івано-Франківськ – Галич, 2006. С. 64–72.

Головко О. Б. Боярська “фронда” в Галичі. *Пам'ять століть*. 2002. № 5. С. 49–60.

Головко О.Б. Князь Роман Мстиславич та його доба : нариси з історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII ст. Київ : Стилос, 2001. 250 с.

Головко О.Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ : Стилос, 2006. 576 с.

Головко О.Б. Польща в житті та політиці князя Романа Мстиславича. *Польща – Україна: історична спадщина і суспільна свідомість*. Київ; Кам'янець-Подільський, 1992. С. 16–17.

Грушевський М. Історія України-Руси : в 11-ти т., 12 кн. Київ : Наук. думка, 1993. Т. 3. 588 с.

Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинського літопису. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1901. Вип. 3. С. 1–72.

Ждан М. Романовичі і німецький хрестоносний Орден. *Український історик*. 1973. № 34 (39–40). С. 54–68.

Ісаєвич Я.Д. Галицько-Волинське князівство доби Данила Галицького та його нащадків. *Галичина та Волинь у добу середньовіччя*. Львів, 2001. С. 3–12.

Ісаєвич Я.Д. Галицько-Волинське князівство після навали Батия. *Історія української культури* : у п'яти томах. Київ : “Наукова думка”, 2001. Т. 2. (Українська культура XIII – першої половини XVII століть). 830 с.

Історія Львова : у трьох томах. –/ НАН України, Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України / редкол: Я. Ісаєвич (голова), М. Литвин, Ф. Стеблій, Л. Батрак. Львів : “Центр Європи”, 2006. Т. 1: 1256–1772. 296 с.

Кордуба М. Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави. Краків, 1940. 28 с.

Котляр М. Галицько-Волинський літопис. Дослідження, Текст. Коментар. Київ, 2002.

Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь. Україна крізь віки : в 15 т.. Київ : Альтернативи, 1998. 335 с.

Котляр М.Ф. Данило Галицький. Київ: Наукова думка, 1979. – 185 с.

Котляр М.Ф. До питання про візантійське походження матері Данила Галицького // Археологія. – 1991. – № 2. – С. 48 – 58.

Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Львів: Ін-т українознавства НАН України, 1999. – 219 с.

Майоров О. Галицько-волинський князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат : у 2-х тт. – Біла Церква: Вид. О.В. Пшонківський, 2011. 780 с.: Т. I. До вивчення джерел з історії внутрішньої та зовнішньої політики. С. 1–318.; Т. II. Політична та культурна спадщина, родина, династія. С. 319–780.

Майоров О. Данило Галицький та Мстислав Удатний: до проблеми княжого співправительства у Давній Русі. *Краєзнавство. Наук. журнал Всеукраїнської спілки краєзнавців та Ін-ту історії України НАН України*. 2003. № 1–4. С. 115–118.

Майоров О. Звістка Ніколо да Кальві, капелана папи Інокентія IV, про коронацію Данила Романовича. *Княжа доба: історія і культура* / відп. ред. В. Александрович. Львів, 2011. Вип. 4. С. 187–192.

Майоров О. Невідомий епізод 1237 року у взаєминах князя Данила Романовича з імператором Фрідріхом II. *Княжа доба: історія і культура* / відп. ред. В. Александрович. Львів, 2011. Вип. 4. С. 180–186.

Петрик А. Бояри та церква Галичини та Волині крізь призму літописних та археологічних досліджень. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : Коло, 2003. Вип. VII. С. 80–102.

Петрик А. Боярство Галицько-Волинської держави (XII–XIV ст.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук. Львів, 2007. 20 с.

Петрик А. Боярство Галицько-Волинської держави (XII–XIV ст.) : дис. ... канд. істор. наук. Львів, 2007. 304 с.

Петрик А. Боярські політичні угруповання та їх роль у процесі становлення Галицько-Волинської держави. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : Коло, 2000. Вип. IV. С. 60–64.

Петрик А. До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : Коло, 2002. Вип. VI. С. 105–117.

Петрик А. До історії боярських родів Кормильчичів, Доброславичів та Дядьковичів. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : Коло, 2001. Вип. V. С. 29–45.

Петрик А. Ідеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : Коло, 2004. Вип. VIII. С. 46–58.

Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2-х т. Київ : Либідь, 1992. Т.1. 585 с.

Тема 9. Україна під владою Литви та Польщі. (2 год.)

Заняття 1

1. Українські землі у складі Великого князівства Литовського у середині XIV ст. – першій половині XVI ст.
2. Становище Галичини у складі Польщі.
3. Люблінська унія 1569 р.

Методичні поради

Розглядаючи **перше** питання, важливо мати на увазі, що становище українських земель під владою Литви науковці оцінюють по-різному: одні вважають його загарбанням українських земель, інші характеризують Велике князівство Литовське як спільну литовсько-руську державу, що забезпечувала і литовські, і слов'янські інтереси. У результаті вивчення питання студент має дати власну аргументовану оцінку перебування українських земель під владою Литви.

Почати висвітлення питання доцільно з короткої довідки про утворення Литовської держави та її швидке просування на білоруські й українські землі протягом XIII–XIV ст., зближення литовської та слов'янської верхівки. Далі охарактеризуйте політичний устрій Великого князівства Литовського, князівств Жемайтійського та Руського, проаналізуйте політику князя Ольгерда щодо Русі. Розкрийте причини, суть та наслідки Кревської унії. З погляду інтересів Русі покажіть внутрішньо- та зовнішньополітичну діяльність князя Вітовта, військову та політичну боротьбу 30-х рр. XV ст. в українських землях, причини та наслідки втрати автономії. Дайте стисло характеристику соціально-економічного життя українських земель наприкінці XV–XVI ст. (розширення феодалного землеволодіння, обмеження особистих і майнових прав селян, відображення цих явищ у Литовських Статутах). Зверніть увагу на посилення зовнішніх загроз для українських володінь Литви зі зміцненням Московської держави, появою Кримського ханства та повною нездатністю литовського уряду захистити Україну від татарських набігів. Підбиваючи підсумок, дайте загальну оцінку литовського періоду вітчизняної історії.

У **другому** питанні охарактеризуйте боротьбу Литви, Угорщини та Польщі за галицьку спадщину після смерті Юрія II Болеслава. Розкрийте суть Вишеградської угоди 1339 р., висвітліть захоплення Львова Казимиром III у 1340 р. та окупацію Галичини 1349 р. З'ясуйте, чим польське завоювання українських земель відрізнялося від литовського. Проаналізуйте намагання польського уряду зробити Галичину своєю провінцією, нав'язати польське право та адміністративну систему.

Висвітліть становище Галичини у 1370–1387 рр., коли після смерті Казимира край перейшов під владу Угорщини внаслідок династичної угоди. Охарактеризуйте правління Владислава Опольського. Висвітліть остаточне приєднання Галичини до Польщі у 1387 р.

Проаналізуйте соціально-економічне життя. Опишіть, яким було становище селян у Галичині у складі Польщі, як вплинув розвиток фільваркової системи на економіку Галичини, яким було становище ремісників і купців у галицьких містах, як розвивалася торгівля у містах, зокрема у Львові.

У **третьому** питанні охарактеризуйте передумови Люблінської унії 1569 р. Проаналізуйте, яку роль у підготовці до унії відігравали зовнішні загрози, зокрема Московська держава. З'ясуйте, чому Велике князівство Литовське зазнавало тиску з боку Польщі для укладення унії. Висвітліть події, які передували скликанню Люблінського сейму 1569 р. Зверніть увагу на принципову відмінність бачення сторонами характеру унії.

Висвітліть хід роботи Люблінського сейму. Проаналізуйте акт інкорпорації Підляшшя та Волині 5 березня 1569 р. та реакцію на нього української знаті. Зазначте, що безпроблемне прилучення Волині до Корони, пробудило в польській шляхти апетит і наступним кроком стала інкорпорація Київського та Брацлавського воєводств.

Детально проаналізуйте умови унійного акта. Охарактеризуйте здобутки і втрати українських земель від прийняття унії. Які були головні умови Люблінської унії? Як унія визначила статус Великого князівства Литовського у складі Речі Посполитої? Який державний устрій отримала Річ Посполита після укладення унії? Як були розподілені повноваження між Польщею і Литвою в новоутвореній державі? Чому українські землі передали під управління Королівства Польського?

Охарактеризуйте наслідки унії та проаналізуйте, який вплив мала унія на взаємини між польською і литовською шляхтою, як змінилося становище української шляхти після укладення унії, як укладення унії позначилося на розвитку української культури.

Проаналізуйте яким був вплив унії на подальші конфлікти між Польщею, Литвою і Московією та вкажіть, чому Люблінська унія вважається важливим етапом у формуванні європейських союзів

Рекомендована література

Джерела

Історія Львова в документах і матеріалах. Київ : Наукова думка, 1986. 422 с.

Історія України від найдавніших часів до сьогодення : збірник документів і матеріалів / за заг. ред. А.П. Коцура, Н.В.Терес. Київ – Чернівці: Книги – XXI, 2008. 1100 с.

Історія України: Джерельний літопис / за ред. В.І. Червінського та М.І. Обушного. Київ : ДП “Дирекція ФВД”, 2008. 800 с.

Привілеї міста Львова XIV – XVIII ст. : зб. док. / упоряд. М. Капраль. Львів : Б. в., 1998. 640 с. (Monumenta Leopoldina (Львівські історичні пам’ятки). Т. 1).

Привілеї національних громад міста Львова XIV – XVIII ст. : зб. док. / упоряд. М. Капраль. Львів : Б. в., 2000. Т. 2. 576 с.

Січинський В. Чужинці про Україну: вибір описів подорожів по Україні та інших писань чужинців про Україну за 10 століть. Київ : Довіра, 1992. 225 с.

Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби / упоряд. Т. Гошко. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2011. 688 с.

Література

Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського / НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України. 2009. Т. 1. 224 с.

Войтович Л.В. Галицько-волинські етюди. Біла Церква : Вид. Пшонківський О.В., 2011. 480 с.

Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква : Вид. О.В. Пшонківський, 2006. 784 с.

Войтович Л.В. Князівські династії східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів : Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 649 с.

Войтович Л.В. Польща, Мазовія, Литва й Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів. *Галицько-Волинські етюди*. Біла Церква : Вид. О.В. Пшонківський, 2011. С. 363–379.

Гошко Б.Г. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст.). Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1999. 336 с.

Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV – початок XVII ст.). Львів : Афіша, 2002. 255 с.

Грушевский М.С. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV столетия. Київ, 1891. XVI, 520 с.

Дорош М. Битва на Синій Воді 1362 року: правда та домисли / НАН України. Інститут історії України. Вінниця : О. Власюк, 2009. 188 с.

Інкін В. Ф. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси. Львів, 2004. 420 + XXI–СІ с.

Історія українського козацтва : нариси у 2-х т. / редкол. В.А. Смолій та ін. Київ : Вид. дім “Києво-Могилянської академія”, 2006. Т. 1. 799 с.; Т. 2. 724 с.

Історія українського селянства : нариси в 2-х томах / гол. редактор В.М. Литвин. Київ : Наукова думка, 2006. Т. 1. 632 с.

Історія України в особах. Литовсько-польська доба. Київ : Україна, 1997. 272 с.

Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1993. Т. 4. 544 с.

Русина О. В. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. Київ, 1998. 244 с.

Русина О. Студії з історії Києва та київської землі / відп. ред. В.А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2005. 347 с.

Русина О. Україна під татарами і Литвою. *Україна крізь віки*. Київ : Вид. дім “Альтернативи”, 1998. Т. 6. 319 с.

Русина О., Горобець В., Чухліб Т. Незнайома Кліо: Українська історія в таємницях і курйозах XV – XVIII ст. Київ : Наук. думка, 2002. 311 с.

Темні віки: XIV – перша половина XV ст. / упор. і авт. передмови О.В. Русина. Київ, 1993. 444 с.

Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / АН УРСР. Археограф. комісія ; Ін-т історії та ін. ; редкол.: М.Ф. Котляр (відп. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1990. 408 с.

Україна: литовська доба 1320 – 1569 / О. Русина, І. Сварник, Л. Войтович та ін. ; НАН України. Інститут історії України. Київ : Балтія-Друк, 2008. 176 с.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Вид. 2-е, переробл. та розшир. Київ : Критика, 2005. 584 с.

Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: Волинь і центральна Україна. Київ : Наукова думка, 1993. 414 с.

Електронне навчально-методичне видання

Тарас Батюк, Оксана Медвідь, Руслана Попп

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (до сер. XVI ст.)

**Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка**

Редактор

Ірина Невмержицька

Технічний редактор

Ірина Артимко

Здано до набору 29.01.2025 р. Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 3,85. Зам. 7.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 5140 від
01.07.2016 р.). 82100, Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, к. 203.